

Univerzita Hradec Králové
Filozofická fakulta
Katedra filozofie a společenských věd

Hannah Arendtová o totalitarismu
bakalářská práce

Autor: Jakub Tichý

Studijní program: B0114A100001

Studijní obor: Společenské vědy se zaměřením na vzdělávání – Historie se zaměřením na vzdělávání

Forma studia: prezenční

Vedoucí práce: Mgr. et Mgr. Jan Černý, Ph.D.

Hradec Králové, 2025

Zadání bakalářské práce

Autor:	Jakub Tichý
Studium:	F21BP0071
Studijní program:	B0114A100001 Společenské vědy se zaměřením na vzdělávání
Studijní obor:	Historie se zaměřením na vzdělávání, Společenské vědy se zaměřením na vzdělávání
Název bakalářské práce:	Hannah Arendtová o totalitarismu
Název bakalářské práce AJ:	Hannah Arendt on Totalitarianism

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Bakalářská práce představí koncepci totalitarismu v díle Hannah Arendtové. Nejprve popíše hlavní rysy totalitarismu, jak je Arendtová podala ve své knize *O původu totalitarismu*. Poté se bude věnovat tomu, jak Arendtová sama své pojetí totalitarismu reflektovala a případně revidovala s ohledem na historický vývoj v komunistických zemích po Stalinově smrti. Práce se také zamyslí nad tím, nakolik se toto pojetí proměnilo, když byla Arendtová svědkem soudního procesu s nacistickým zločincem Adolfem Eichmannem v Jeruzalémě a psala o něm sérii reportáží.

ARENDDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 2. vyd. Přeložila Jana FRAŇKOVÁ. Praha: OIKOYMENH, 2013. Knihovna novověké tradice a současnosti.

ARENDDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva o banalitě zla*. Přeložil Martin PALOUŠ. Praha: OIKOYMENH, 2019. Knihovna politického myšlení.

ARENDDT, Hannah. The Hungarian Revolution and Totalitarian Imperialism. In: KOHN, Jerome (ed.): *Thinking Without a Banister: Essays in Understanding 1953–1975*. New York: Schocken Books 2018, s. 105–155.

PRÁZDNÝ, Aleš. *O smyslu politiky. Politická filosofie Hannah Arendtové*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2014.

BARBER, Benjamin R. Conceptual Foundations of Totalitarianism. In: FRIEDRICH, C. J. – CURTIS, M. – BARBER, B. R.: *Totalitarianism in Perspective: Three Views*. New York: Praeger 1969, s. 3–52.

BAEHR, Peter. Stalinism in retrospect: Hannah Arendt. In: *History and Theory*, roč. 54, č. 3 (2015), s. 356–366).

BUBEN, Radek, ŠTEFEK, Martin. Konceptuální labyrinty. Kolik pojetí totalitarismu znáš, tolikrát jsi revizionistou? In: *Soudobé dějiny / Czech Journal of Contemporary History XXVIII / 2*, s. 1–37.

VOEGELIN, Eric: The Origins of Totalitarianism. In: *Review of Politics*, roč. 15, č. 1 (1953), s. 68–76.

SARTORI, Giovanni. Totalitarianism, Model Mania and Learning from Error. In: *Journal of Theoretical Politics*, roč. 5, č. 1 (1993), s. 5–22.

Anotace:

Tato bakalářská práce se zabývá filozofickou a politologickou analýzou totalitarismu v pojetí Hannah Arendtové. Úvodní kapitoly se věnují vymezení pojmu totalitarismus a jeho odlišení od autoritářských režimů. Následuje historický kontext vzniku totalitních hnutí s důrazem na antisemitismus, imperialismus a rasismus, které Arendtová považuje za základní složky ideologie totalitarismu. Práce dále rozebírá strukturu totalitní moci, roli propagandy, byrokracie, teroru a násilí v upevňování totalitní vlády. Zvláštní pozornost je věnována reflexi totalitarismu po smrti Stalina, kde Arendtová zkoumá stabilitu a nástupnictví sovětského systému i povstání v Maďarsku roku 1956. Závěrečná část práce analyzuje pojem "banality zla" na základě jejího spisu o procesu s Adolfem Eichmannem, kde autorka ukazuje, že zlo nemusí být démonické, ale může pramenit z bezmyšlenkovité poslušnosti a neschopnosti morálního úsudku.

Zadávací pracoviště: Katedra filosofie a společenských věd,
Filozofická fakulta

Vedoucí práce: Mgr. et Mgr. Jan Černý, Ph.D.

Oponent: doc. Mgr. Jaroslav Daneš, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 13.2.2021

Rád bych poděkoval Mgr. et Mgr. Janu Černému, Ph.D., za odborné vedení mé bakalářské práce, za trpělivost a za cenné rady, které mi poskytl během jejího zpracování.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval pod vedením vedoucího bakalářské práce samostatně a uvedl jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne ...

Tato bakalářská práce se zabývá filozofickou a politologickou analýzou totalitarismu v pojetí Hannah Arendtové. Úvodní kapitoly se věnují vymezení pojmu totalitarismus a jeho odlišení od autoritářských režimů. Následuje historický kontext vzniku totalitních hnutí s důrazem na antisemitismus, imperialismus a rasismus, které Arendtová považuje za základní složky ideologie totalitarismu. Práce dále rozebírá strukturu totalitní moci, roli propagandy, byrokracie, teroru a násilí v upevňování totalitní vlády. Zvláštní pozornost je věnována reflexi totalitarismu po smrti Stalina, kde Arendtová zkoumá stabilitu a nástupnictví sovětského systému i povstání v Maďarsku roku 1956. Závěrečná část práce analyzuje pojem „banality zla“ na základě jejího spisu o procesu s Adolfem Eichmannem, kde autorka ukazuje, že zlo nemusí být démonické, ale může pramenit z bezmyšlenkovité poslušnosti a neschopnosti morálního úsudku.

Anotace

JAKUB, TICHÝ. Hannah Arendtová o totalitarismu. Hradec Králové: Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové, 2025, 40 s. bakalářská práce.

Klíčová slova: totalitarismus, Hannah Arendtová, politická filozofie, totalitní režim, banalita zla

This bachelor thesis deals with the philosophical and political analysis of totalitarianism as conceived by Hannah Arendt. The introductory chapters define the concept of totalitarianism and distinguish it from authoritarian regimes. This is followed by a historical context of the emergence of totalitarian movements, with emphasis on antisemitism, imperialism, and racism, which Arendt considers to be fundamental components of totalitarian ideology. The thesis further analyses the structure of totalitarian power, the role of propaganda, bureaucracy, terror, and violence in consolidating totalitarian rule. Special attention is given to Arendt's reflections on totalitarianism after Stalin's death, where she examines the stability and succession of the Soviet system as well as the Hungarian uprising of 1956. The final part of the thesis analyses the concept of the "banality of evil" based on her work on the trial of Adolf Eichmann, in which she demonstrates that evil does not necessarily stem from demonic motives but can arise from thoughtless obedience and the inability to make moral judgments.

Annotation

TICHÝ, JAKUB. Hannah Arendt on Totalitarianism. Hradec Králové: Philosophical Faculty, University of Hradec Králové, 2025, 40 pp. Bachelor Thesis.

Keywords: totalitarianism, Hannah Arendt, political philosophy, totalitarian regime, banality of evil

Obsah

Úvod.....	6
1. Historické předpoklady totalitarismu	7
1.1. Antisemitismus.....	7
1.2. Imperialismus	10
2. Totalitarismus	13
2.1. Masové společnosti a zničení individuality.....	15
2.2. Totalitní propaganda.....	18
2.3. Ideologie jako nástroj dominance a předurčené historie	20
2.4. Teror jako nástroj totalitní moci	24
2.5. Struktura moci v totalitních režimech	27
3. Reflexe totalitarismu po smrti Stalina	29
4. Adolf Eichmann a banalita zla	34
Závěr.....	38
Seznam literatury.....	39

Úvod

Téma totalitarismu zůstává i dnes jedním z nejdiskutovanějších a zároveň nejkomplexnějších pojmů politické filozofie a moderních dějin. Práce se zaměřuje na pojetí totalitarismu v díle Hannah Arendtové, autorky, která zásadním způsobem přispěla k promýšlení tohoto fenoménu nejen jako politické reality, ale i jako hluboké civilizační zkušenosti 20. století. Téma jsem si zvolil kvůli aktuálnosti diskusí o autoritářských tendencích v současném světě, ale i kvůli snaze pochopit historické kořeny a filozofické důsledky režimů, které usilovaly o úplnou kontrolu nad společností i jednotlivcem.

Cílem práce je analyzovat, jak Arendtová chápe totalitarismus, jaké jsou podle ní jeho základní znaky, předpoklady a důsledky, a jak její myšlení reaguje na konkrétní historické události, jako byl pád Stalinova kultu nebo proces s Adolfem Eichmannem. Výzkumná otázka se proto soustředí na to, v čem spočívá jedinečnost totalitní moci v Arendtové pojetí a jak tento koncept ovlivňuje moderní přemýšlení o politice a morálce.

Práce je rozdělena do několika tematických celků. V úvodních kapitolách je nastíněn obecný kontext a definice totalitarismu. Následuje historicko-filozofické pojednání o ideologických kořenech totalitních režimů, především antisemitismu, imperialismu a rasismu. Dále se práce věnuje strukturálním aspektům totalitního státu a rozboru mechanismů moci, jako jsou propaganda, teror a byrokracie. Významná část je věnována reflexi situace po smrti Stalina a událostem v Maďarsku roku 1956. Závěr pak tvoří interpretace pojmu „banalita zla“ v souvislosti s procesem s Adolfem Eichmannem a filozofickými důsledky tohoto konceptu.

Práce čerpá z klíčových děl Arendtové a zároveň se opírá o širší odbornou literaturu, která umožňuje zasazení jejích myšlenek do širšího diskurzu politické teorie. Cílem není pouze výklad, ale především snaha o pochopení hlubšího významu Arendtové a jejího varování před podobami moci, která ničí samotné základy lidskosti.

1. Historické předpoklady totalitarismu

1.1. Antisemitismus

20. století je nazýváno v kontrastu „dlouhého“ 19. století nazývá jako krátké. Přesto však přineslo více smrti než jakékoli jiné období v lidské historii. Způsobeno to bylo zejména dvěma světovými válkami, z nichž ta druhá má pro tuto práci podstatný význam. Narůstající nenávist k židovské komunitě, jejíž součástí byla i Hannah Arendtová, a snaha nacistického Německa rozšířit svou moc daleko za své hranice se dá popsat dvěma klíčovými pojmy potřebnými pro pochopení totalitarismu – antisemitismus a imperialismus.

První zmíněnou ideologií, kterou Arendtová ve své knize o totalitarismu představuje je antisemitismus, který autorka historicky analyzuje. V historii se Židé vyhýbali politické činnosti (až na poslední roky Výmarské republiky – strana Staatspartei) a díky tomu byli závislí na množství jiných kultur a s nimi spojenými jevy a politickými rozhodnutími, které se nedaly předvídat. Arendtová upozorňuje, že po zničení chrámu neměli Židé vlastní území ani stát a jejich existence závisela na ochraně nežidovských institucí. Byli tak plně odkázáni na rozhodnutí a politiku jiných národů, což je činilo zranitelnými a bezmocnými ve chvílích, kdy došlo k jakémukoli konfliktu. Tím pádem byli Židé často obsazeni do rolí, které si sami nevybrali. Antisemitismus je spojen s negativními stereotypy, které trvaly tisíce let. V průběhu historie se tedy objevilo tvrzení, že nenávist k Židům je něco přirozeného. Arendtová nazývá tento fenomén jako teorii o „věčném antisemitismu“. Přestože je teorie o „věčném antisemitismu“ vyvrácena, je stále velmi nebezpečná kvůli jakémusi zproštění viny holokaustu těch, kteří se na podobných zvěrstvech podíleli.¹ Diskriminace a útlak Židů ale účinně spojoval židovský národ jako jeden celek, který byl v minulosti vystavený nepřátelství a perzekuci např. ze strany křesťanství. Židé si však mylně spojovali jejich historickou zkušenost a starou náboženskou nenávist s moderním antisemitismem.²

Moderní antisemitismus vznikl podle Arendtové v 19. století, v době, kdy se Židé začali včleňovat do běžné společnosti, kdy probíhala jejich sekularizace a staré židovské hodnoty se vytrácely. Období, které kladlo důležitost na národní stát a zrovnoprávnění všech občanů. Existovala však privilegia, která se dostávala pouze Židům, a to kvůli jejich mnohaleté

¹ Hannah ARENDT, *Původ totalitarismu I–III*, Praha 2013, s. 56.

² *Tamtéž*, s. 57.

zkušeností půjčujících a věřitelů. Měli zkrátka zkušenosti s financemi a měli prostředky, které pomohly zájmům státního podnikání. Privilegia v tomto oboru byla poskytována nejdříve jednotlivcům, později na celé středoevropské a západní židovstvo.³ Židé tedy byli stále samostatnou skupinou ve společnosti. Nepatřili ale v třídním systému k žádnému stavu. I když bohatstvím připomínali střední třídu, jejich pozice nebyla definována vzhledem k jiné třídě. Tento stav byl v zájmu Židů důležitý kvůli udržení jejich identity.⁴ Sami Židé však mezi sebou vnímali rozdíly. Evropští Židé se bránili vůči přistěhovalcům chudých Židů z východních provincií, protože se s nimi nechtěli dělit o svá privilegia, které vnímali jako odměnu za své služby, ne jako právo pro všechno židovstvo.⁵

Arendtová srovnává vzestup národního státu v 19. století přímou úměrou k úpadku evropského židovstva ve čtyřech etapách.⁶ První etapou 17. a 18. století, kdy se někteří Židé těšili vlivnému postavení na dvoře panovníka, kde řešili finanční záležitosti šlechty. Druhou etapou je formování národních států v 19. století po francouzské revoluci, kdy tyto státy potřebovaly vyšší finanční požadavky, které mohly uspokojit skupiny význačných židovských bankéřů, ne jednotlivci. Třetí etapou je nástup imperialismu, který zapříčinil potřebu aktivní politické pomoci a státní intervenci v podnikání. Imperialističtí kapitalisté získali pozice ve státním podnikání na úkor Židů, kteří v tomto období jako skupina pomáhající s financemi upadla na významu. Navíc jednotlivé státy získávají od poloviny 19. století sebejistotu na pokračování bez židovského financování státních půjček. Občané národů si začali uvědomovat, že jejich ochrana a blahobyt závisí na úspěchu jejich státu, a tak začali poskytovat vládám větší množství úvěrů.⁷ Někteří židovští jednotlivci však zůstávali vlivní finanční poradci a prostředníci s mezinárodními kontakty, ale na rozdíl od dvorních Židů ze 17./18. století nepocítovali potřebu velké židovské komunity a nebyli nijak propojení. Přesto však zůstávali v očích Árijců představiteli židovstva. Čtvrtou fází úpadku významu židovstva jako takového se stal začátek 20. století, doba narůstajícího imperialismu, ve kterém se židovské bohatství stalo nevýznamným, a dokonce nechtěným jevem. Arendtová v úvodu knihy vhodně zařadila příklad francouzského myslitele Tocquevilla, který zdůvodňuje nenávisť Francouzů vůči aristokracii během francouzské revoluce tím, že ztrácela moc, ale ne své bohatství.⁸ Stejně tak byli Židé nenáviděni kvůli svému bohatství bez účelu a pohrdáni kvůli nedostatku moci.

³ Hannah ARENDT, *Původ totalitarismu I–III*, Praha 2013, s. 62.

⁴ Tamtéž, s. 63.

⁵ Tamtéž, s. 70.

⁶ Tamtéž, s. 66.

⁷ Tamtéž, s. 71.

⁸ Tamtéž, s. 53.

Židé nevystupovali jako reprezentanti zemí/panovníků, kterým pomáhali. Ostatně nejznámější bankéřská rodina Rothschildů sloužila vládám v Německu, Francii, Velké Británii, Itálii a Rakousku.⁹ Díky svým kontaktům, bohatství a vyjednávacímu umu byli užiteční pro udržení kompromisů mezi mocnostmi za předpokladu, že se mocnosti nechtějí navzájem zničit. Nacistický režim, kterému se věnuje práce později, však chtěl ostatní národy eliminovat a přesunout mimo jejich vytyčený životní prostor (lebensraum). Židé ale byli jedním z největších bezstátních evropských národů (vedle Romů, Basků, Katalánců a koneckonců i všech národů „zajatých“ v rakouském, ruském nebo tureckém císařství) a měli zájem na rovnováze evropských velmocí. Hitlerovské Německo takovou rovnováhu nepřijímalo, a tak by byl pro Židy smrtelný (ne pro jednotlivce, ale pro národ jako takový) i za předpokladu, že by nebyl antisemitistický.¹⁰

S otázkou antisemitismu je v kontextu minulosti spojen na vždy nacistický režim v Německu, ve kterém každý občan musel dokázat, že není Židem. Ti, kteří Židé byli anebo pocházeli z židovské rodiny se nevyhnuli teroru, nucené práci a vyvražďování, díky kterému během let 1933-1945 zmizelo z Evropy 6 000 000 Židů¹¹. Není náhodou, že tyto antisemitistické nálady měly podporu právě v Německu. Jako první společenská antisemitsky vystupující třída byli aristokraté v tehdejší Prusku.¹² Minimálně od poloviny 19. století, přes první třetinu 20. století se antisemitismus nenápadně vkrádal do myslí lidí všech společenských vrstev, což vyústilo v situaci, kdy se v nejistých dobách a rozlišných politických směrech dokázali téměř všichni na nenávisti k Židům shodnout. Židé totiž ze všech společenských vrstev působili jako reprezentanti státu, dostal-li se tedy někdo do problémů se státem, vinil z toho Židy. Významný židovský spisovatel Ludwig Borne psal o německé posedlosti Židy v roce 1832: „Je to zázrak. Zažil jsem to tisíckrát, a přesto to pro mne zůstává stále nové. Jedni mi předhazují, že jsem Žid, druzí mi to promíjejí, třetí mě za to dokonce velebí, ale všichni na to myslí.“¹³ Arendtová zmiňuje, že jedinou společenskou skupinou, která byla téměř imunní proti antisemitské propagandě byli dělníci, kteří se nikdy nedostali do přímého konfliktu se státem, ale jen s buržoazií, kterou Židé nepředstavovali a nikdy k ní pořádně nepatřili.¹⁴

Pokud přirovnáme konflikt některé ze společností a státu za spouštějící faktor antisemitismu, je třeba zmínit, že v Rakousku byla situace horší než např. v Německu či ve

⁹ Hannah ARENDT, *Původ totalitarismu I–III*, Praha 2013, s. 79.

¹⁰ Tamtéž, s. 74.

¹¹ Lucy DAWIDOWICZ, *The war against the Jews*, Bantam 1986, s. 403.

¹² Hannah ARENDT, *Původ totalitarismu I–III*, Praha 2013, s. 73.

¹³ Daniel Jonah GOLDHAGEN, *Hitlerovi ochotní katani (obyčejní Němci a holokaust)*, Praha 1997, s. 66.

¹⁴ Hannah ARENDT, *Původ totalitarismu I–III*, Praha 2013, s. 79.

Francii, kde byl antisemitismus 19. století na vrcholu při Dreyfusově aféře a byl zde podle Arendtové i poražen. Na začátku první světové války byly všechny národy čili všechny třídy společnosti v habsburské monarchii proti státu, tím pádem zde antisemitismus pronikl do řad obyvatelstva více, než tomu bylo v jiných státech západní a střední Evropy.¹⁵

Hannah Arendtová zdůrazňuje, že antisemitismus je iracionální a nelogický fenomén, jehož přívrženci vytvářejí falešné a nelogické představy o Židech, které jsou založeny na stereotypních myšlenkách a konspiracích. Pocit odcizení a „bezdomovectví“ Židů od zbytku společnosti byl spjatý s absencí jejich vlastního státu. V 19. století se navíc začínal prosazovat rasový antisemitismus, který vedl antisemity k přesvědčení, že nezáleží na judaistické víře, ale na rase jako takové. To vedlo až k postupné dehumanizaci v očích veřejnosti. Tyto pocity pak umocňovala propaganda rozšiřující mystifikace o tajném židovském společenství, které chce ovládnout svět.¹⁶ Šíření těchto myšlenek dokázalo ovládat masy lidí v době nejistoty, v době, kdy se lidé ze strachu z nepředvídatelné budoucnosti upínali k radikálním názorům a politickým stranám.

1.2. Imperialismus

Podle Arendtové mohl být totalitarismus 20. století uskutečňován díky imperialismu pozdějšího 19. století.¹⁷ Imperialismus vznikl z kolonialismu a kolonialismus je provázen rasismem. Rasismus totiž nebyl pouhou ideologií, ale stal se nutným nástrojem k legitimaci expanze a násilí v kolonizovaných oblastech. Tím se stal imperialismus ideologií, která ospravedlňovala a legitimizovala kolonialismus a nadvládu nad jinými národy.¹⁸ Arendtová ve své knize ukazuje, že rasismus, imperialismus a kolonialismus nejsou oddělené jevy, ale vzájemně propojené fenomény. Tvrdí, že bez imperialistického dobývání by rasismus pravděpodobně postupně vymizel, ale expanze do Afriky a jiných částí světa jej znovu oživila a dala mu praktickou funkci – ospravedlňovat násilí a nadvládu nad jinými národy. Jak sama píše, „imperialismus by si byl vynutil vymyšlení rasismu jako jedině možného ‚vysvětlení‘ i omluvy svých činů“. Rasismus se tak stal hlavní ideologickou zbraní imperialistické politiky a přispěl k destrukci tradičních politických struktur kolonizovaných zemí.¹⁹ Evropané to nazývali „Břímě bílého muže“, výrazem, který alibisticky omlouval nadřazenost kolonizátorů, nerovné

¹⁵ Hannah ARENDT, *Původ totalitarismu I–III*, Praha 2013, s. 101.

¹⁶ Tamtéž, s. 13.

¹⁷ Tamtéž, s. 21.

¹⁸ Margaret CANOVAN, *Hannah Arendt, Reinterpretation of Her Political Thought*, Cambridge 2002, s. 29.

¹⁹ Hannah ARENDT, *Původ totalitarismu I–III*, Praha 1996, s. 277.

zacházení s domorodými obyvateli a jejich podrobení. Tento ideologický nástroj byl využíván např. Brity v Jižní Africe. Druhým nástrojem byl mohutný úřednický aparát, který v koloniích sloužil k vládnutí nad „nižšími“ národy bez zasahování domorodého obyvatelstva do tamní politiky. Správa cizích národů a přehnaná odpovědnost za udržování pořádku na územích, ve kterých národy žily byla nad lidské možnosti. To umožňovalo tuto odpovědnost depersonalizovat a přenést ji na úřednický aparát jako takový. Arendtová toto popisuje jako dva nástroje imperialismu, které nazývá „rasa a byrokracie“.²⁰

Imperialismus nemá v pojetí Arendtové jen jeden konkrétní politický cíl, který by mohl být splněn. Hlavní cíl je expanze, jak říká Arendtová „expanze pro expanzi samotnou“, což znamená, že honba za mocí se stává sama o sobě nekonečným cílem. Inspiraci k této neomezené moci potom autorka vidí v ekonomické logice buržoazie. Význam tohoto období spočíval v převzetí kontroly nad politickými institucemi, protože podnikatelé požadovali ochranu jejich investic. A tak se dobývání nových území pojilo s vyklíčením prostoru pro nové zisky. Arendtová může být skrze tyto názory jako marxistka, její pojetí imperialismu se však od marxismu liší. Podle ní se imperialismus stal sám o sobě hnací silou a politickým cílem, ve kterém šlo o neomezenou moc a expanzi bez ohledu na zisk.²¹

Imperialismus připravil půdu pro totalitarismus několika klíčovými způsoby. Jedním z nich byl rozpad stabilních politických institucí. V imperialistických praktikách byla svévolná rozhodnutí bez vysvětlení a jasných pravidel běžná. Tím se utvořilo prostředí, ve kterém nikdo nevěděl, co se může a nemůže – ideální prostředí pro autoritářské, později totalitní režimy. Nebylo tomu tak ale všude. Británie měla jedno z největších impérií v historii, ale imperialistickou politiku provozovala pouze ve svých koloniích. V domácí politice přetrvával systém dvou politických stran (Konzervativci a Liberálové, později Labour Party). To v těchto stranách vytvářelo spolupráci, protože cítili společnou odpovědnost za chod země. V pevninské Evropě tomu bylo jinak, v každém státě bylo více politických stran, a tedy i více ideologií a zájmových skupin. Když se v takové situaci začal někdo odvolávat na vlastenectví, tak zaujímal postavení nad stranami a snadno mohl vést k diktatuře. Imperialismus také podporoval vznik politických hnutí, která neuznávala tradiční politické struktury a tím přitahovala pozornost. Samotné pojmenování hnutí bylo důležité. Jak řekl politolog Výmarské republiky Sigmund Neumann: "Každá nová skupina věřila, že nemůže nalézt lepší prohlášení o své legitimitě a mít

²⁰ Hannah ARENDT, *Původ totalitarismu I–III*, Praha 2013, s. 306.

²¹ Margaret CANOVAN, *Hannah Arendt, A Reinterpretation of Her Political Thought*, Cambridge 2002, s. 30.

větší přitažlivost pro masy, než bude-li jasně zdůrazňovat, že není strana, ale hnutí²² Británie se svým dvoustranným systémem byla vůči těmto tendencím více imunní.²³

Existovala také pan-hnutí, která se zformovala dříve než imperialismus, a to nejvíce v zemích, které nezískaly žádné kolonie a nemohly se tak podílet na emancipaci jiných národů. V těchto zemích a jeho národech vzniká tzv. kmenový nacionalismus, který se zaměřuje na etnický a rasový základ národa.²⁴ Panslavismus (vzešlý z ruských idejí slavjanofilů) a pangermanismus vzešlý z revolučního roku 1848 (velkoněmecká koncepce) byly známé už před rozmachem imperialismu, ale právě tento rozmach v 80. letech 19. st. způsobil rozšíření a vyšší míru sympatií k těmto idejím. Problém s absencí zámořských kolonií chtěly řešit rozšířením území a vlivu v rámci Evropy. Rozlišujeme-li tedy koloniální a kontinentální imperialismus, je zde hlavní rozdíl v přístupu k národům obývajícím dané území. Kontinentální imperialismus cílil na všechny lidi stejného etnika bez ohledu na geografické umístění národa.²⁵ Nacismus a bolševismus byly pangermanismu a panslavismu blízko a Hitler i Stalin se těmito hnutími inspirovali. Hitlerovy proslovy o jednotě německého lidu nebo Stalinova slova o ruském jazyku jako prostředkem všeobecného dorozumění ve všech slovanských zemích jsou toho jasným důkazem.

Koloniální imperialismus byl mnohem nepřátelštější vůči všem politickým útvarům, a tím bylo jeho vedení zkušenější v radikálním řečnění.²⁶ Pan-hnutí zažívala hojnost tam, kde byly menšiny (Rakousko-Slované, Rusko-Poláci), tam kde existovalo nepřátelství a nedůvěra vůči státu. V atmosféře nedůvěry vůči politickým a státním útvarům začal padat nový stín na židovské obyvatelstvo, které bylo vnímáno jako součást/spojenec státní moci. Tím se tento moderní antisemitismus, vzniklý díky imperialistickému zřízení světa, lišil od starého antisemitismu.²⁷

Imperialismus zaměřený na nadvládu a expanzi nejdříve umožnil vznik nových politických hnutí a ideologií, které zdůrazňovaly nadvládu a dominanci. Tyto hnutí a ideologie hledaly novou identitu, často založenou na rasových a etnických, potažmo kulturních principech. Tyto změny byly využity k podpoře nastupujících totalitních režimů.

²² Sigmund NEUMANN, *Die Deutschen Parteien*, Berlín 1932, s. 99.

²³ Margaret CANOVAN, *Hannah Arendt, A Reinterpretation of Her Political Thought*, Cambridge 2002, s. 35.

²⁴ Hannah ARENDT, *Původ totalitarismu I–III*, Praha 2013, s. 330.

²⁵ Tamtéž, s. 326.

²⁶ Tamtéž, s. 331.

²⁷ Tamtéž, s. 332.

2. Totalitarismus

Jako symbol totální moci si lidé často představí koncentrační tábory, které byly jedním z nástrojů, jak člověka zbavit lidství a vlastní identity dříve, než je zabit. Takových nástrojů totalitarismus používá více. Totalitní stát je uspořádán tak, aby vždy zaručoval moc jediné vládnoucí strany, která představuje samotné jádro a „duši“ tohoto systému.

V totalitarismu jde o organizování lidí ke konečným cílům lidí u moci za pomoci totalitárních nástrojů. Je to experiment, kterému slouží státní správa, propaganda, tajná policie sloužící jako vykonavatel a strážce tohoto experimentu a mnoho dalších nástrojů. Právě koncentrační tábor je podle Arendtové pak „speciální laboratoř k provedení a završení jejího experimentu s totální nadvládou“.²⁸ Arendtová také zdůrazňuje, že k pochopení totalitarismu musíme brát v úvahu fenomén masové společnosti, který se naplno projevil po první světové válce. Masy jsou tvořeny jednotlivci, kteří ztratili svá přirozená pouta, nemají žádné místo, ke kterému by měli vztah, a tím pádem jim chybí i pocit jistoty. Totalitarismus pak těmto lidem nabízí nový smysl, falešný pocit sounáležitosti a identitu, kterou jim tradiční společnost už nedokáže dát. Totalitní hnutí proto neustále vyžaduje aktivitu mas – nechce, aby lidé zůstávali doma, ale nutí je vycházet do ulic, účastnit se schůzí a manifestací, protože takto upevňuje svou moc.

Již před Hannah Arendtovou se objevovali teoretici, kteří se totalitarismem zabývali – například Eric Voegelin z filozofického hlediska či Carl J. Friedrich z hlediska politologie. Arendtová a její *Původ totalitarismu* je považován za první velké filozofické dílo o totalitarismu, které propojilo ideje imperialismu, antisemitismu, modernity a radikálního zla.

Během let se objevila spousta dalších pojetí pojmu totalitarismus. Že termín není jednotný, na to poukazují autoři článku *Kolik pojetí znáš, tolikrát jsi revizionistou* Radek Buben a Martin Štefek.²⁹ Tento článek přináší ucelený pohled na to, jak se v průběhu dějin vyvíjely různé teorie totalitarismu a jak spolu soupeřily odlišné přístupy k tomuto pojmu. Často „proti sobě“ stojí zastánci klasických teorií a takzvaní revizionisté, kteří tyto teorie zpochybňují. Nejde jen o samotné intelektuální zdroje teorií totalitarismu, ale také jejich společenské a politické souvislosti a jak se tyto myšlenky lišily v jednotlivých zemích,

²⁸ Hannah ARENDT, *Původ totalitarismu I–III*, Praha 2013, s. 536.

²⁹ Radek BUBEN – Martin ŠTEFEK, *Konceptuální labyrinty. Kolik pojetí totalitarismu znáš, tolikrát jsi revizionistou?* In: *Soudobé dějiny / Czech Journal of Contemporary History XXVIII / 2*, s. 1-37, s. 36.

například v Německu, Itálii, Francii nebo Spojených státech. Autoři upozorňují, že pojem totalitarismu sice spojuje různé autory, ale jinak jsou jejich přístupy velmi odlišné – ať už jde o akademické, nebo publicistické pojetí. Článek také upozorňuje na to, že zájem o totalitarismus se v poslední době obnovil, zejména díky novým revizionistům, kteří se staví kriticky proti starším teoriím, přestože jejich argumenty tyto teorie paradoxně spíše potvrzují.³⁰

Italský politolog Giovanni Sartori upozorňuje, že politologie často dělá zásadní chybu, když příliš rychle opouští určité pojmy, aniž by si ujasnila, proč je vlastně přestává používat. Podle něj byl právě pojem totalitarismu odmítnut předčasně a ze špatných důvodů. Kritizuje také to, že pojmy, které jej měly nahradit, byly mnohdy chápány jen jako abstraktní modely, bez reálného vztahu k politické praxi. Varuje proto před tím, co nazývá „mánie modelů“ – tedy snahou vytvářet stále nové teoretické konstrukty, které ve výsledku více matou, než aby skutečně pomáhaly vysvětlovat politickou realitu. Sartori tento svůj přístup nazývá „učení se z chyb“ a tvrdí, že pokud se politologie neohlédne za svými minulými omyly, bude je stále opakovat a uzavírat se do slepých uliček svých vlastních teorií.³¹

Kvůli různým pojetím totalitarismu se Carl J. Friedrich, Michael Curtis a Benjamin R. Barber snažili udělat pořádek v chaotické zvěti různých definic a teorií totalitarismu, které v politologii existují. V jejich studii *Conceptual Foundations of Totalitarianism* rozlišují autory podle jejich přístupů k pojmu totalitarismus.³² Arendtová definuje totalitarismus jako jedinečný fenomén, který není jen rozšířenou diktaturou, ale zcela novým typem vlády. Snaží se odhalit podstatu projevů totalitních režimů a nevysvětluje vznik totalitarismu jedním faktorem. V jejím pojetí je totalitarismus výsledek více příčin, které se spojily v určité historické době. V následujících podkapitolách jsou proto rozebrány jednotlivé faktory a příčiny, které podle Arendtové vedly ke vzniku totalitarismu, a které dohromady utvářejí jeho specifickou podobu viditelnou v totalitních režimech 20. století.

Pokud mluvíme o totalitním režimu, je důležité ho odlišit od autoritářských režimů, protože oba typy moci mají odlišný charakter. Totalitní režim je diktatura, která se snaží kontrolovat všechny sféry společnosti a život jednotlivce, zatímco autoritářský režim se

³⁰ Radek BUBEN – Martin ŠTEFEK, *Konceptuální labyrinty. Kolik pojetí totalitarismu znáš, tolikrát jsi revizionistou?* In: Soudobé dějiny / Czech Journal of Contemporary History XXVIII / 2, s. 1-37, s. 36.

³¹ Giovanni SARTORI, *Totalitarianism, Model Mania and Learning from Error*. In: Journal of Theoretical Politics, roč. 5, č. 1 (1993), s. 5–22, s. 14.

³² Benjamin R. BARBER, *Conceptual Foundations of Totalitarianism*. In: Carl J. FRIEDRICH – Michael CURTIS – Benjamin R. BARBER, *Totalitarianism in Perspective: Three Views*. New York, Praeger 1969, s. 32–52, s. 16.

omezuje převážně na politickou kontrolu a udržení moci. Miroslav Novák upozorňuje, že když mluvíme o totalitarismu, měli bychom si uvědomit, že nejde o nějaký pevně daný nálepkou, ale spíše o ideální typ, který slouží k porovnávání. Podle něj tedy není nejdůležitější otázka, zda určitý režim můžeme jednoznačně označit za totalitní, nebo ne. Mnohem podstatnější je sledovat, do jaké míry se daný režim v konkrétní historické situaci přibližoval totalitnímu modelu a v čem se od něj naopak lišil.³³

2.1. Masové společnosti a zničení individuality

Základním předpokladem pro vznik totalitarismu a totalitního režimu byly podle Arendtové ve 30. letech 20. století masy. Masy lidí, kteří se většinou nikdy předtím politického života neúčastnili. Ať už ze lhostejnosti nebo z jejich opomíjenosti stávajícími politickými strukturami (právě kvůli jejich rezignovanému přístupu k politice, nebo protože je politické strany považovali za příliš hloupé, aby se jim dostávalo jakéhokoli zájmu). K podpoře totalitních hnutí a stran přispěl také přístup těchto totalitních režimů, které se stavily nad stranický systém, a tím mohli lákat potenciální voliče, kteří tomuto systému nedůvěřovali.³⁴ S těmito lidmi totalitní hnutí počítalo a dávalo jim to najevo, což demokratické strany podcenily (ze stejné lhostejnosti k těmto masám, jako tyto masy projevovaly demokratickému stranickému systému). Stručně řečeno, demokratické strany se podle Arendtové spletly. Demokracie totiž stála i na tichém souhlasu politicky pasivních lidí, ve kterých demokraté viděli ty, kteří zůstanou ve své pasivní roli. Demokracie však byla pro nacisty klíčová, protože s sebou nese svobody jako je svoboda tisku, slova a shromažďování. Všechna tato práva nacisté zneužili, a potom je zrušili.

Zmiňované masy lidí, tolik potřebné pro úspěch totality, nejsou složené pouze z chudého obyvatelstva. Také buržoazní společnost připravila půdu pro diktatury tím, že ignorovala veřejný život a starala se jen o sebe. Ale právě její silný důraz na individualismus a osobní úspěch ji činí neslučitelnou s totalitarismem, který chce všechny ovládnout úplně. V Německu se nacistům podařilo zmanipulovat masy lidí díky rozpadlému stranickému systému, kdy lidé neměli „kam patřit“, neměli svojí politickou identitu. V Rusku tomu bylo kvůli obří mase lidí z venkova bez vzdělání a politické zkušenosti, a takové se podařilo velmi lehce zmanipulovat. V této otázce tedy nezáleží na tom, jestli jde o nacismus nebo komunismus – princip je stejný: ovládnout masy.

³³ Miroslav NOVÁK, *K aplikaci pojmu totalitarismus na komunistické systémy: obecné problémy a česká specifika*, Praha 2013, s. 24.

³⁴ Hannah ARENDT, *Původ totalitarismu I–III*, Praha 2013, s. 437.

Toto ovšem neznamená, že by se totalitarismus vyvíjel stejně jak v Německu, tak v Rusku. V Německu došlo k atomizaci společnosti, rozbití společnosti na jednotlivce, kteří jsou lehce zmanipulovatelní, přirozeně. V Sovětském Svazu musel tyto podmínky nastolit Stalin uměle. Na rozdíl od Lenina, jehož režim byla netotalitní diktatura a který podporoval různé vrstvy, a tím i různorodou společnost (rozmanitost chápal jako stabilizační faktor revoluce) Stalin všechny skupiny, které měly nějakou sílu, zničil. Jeho cílem bylo obyvatelstvo bez nástrojů odporu. Nejvyšší Sověty (jakožto centrální zastupitelský orgán, který znemožňoval nastolení absolutní vlády stranickým aparátem) nahradil centralizovanou byrokracií, národy v Sovětském Svazu podléhaly rusifikaci, rolníci zase kolektivizaci, armáda podléhala čistkám, střední třída ve městech se musela smířit s vyvlastňováním, a to všechno probíhalo mnohdy velice krutou formou. Likvidace kulaků, bohatších zemědělců, začala násilnou kolektivizací zemědělství a vyvoláním hladomoru, což vedlo k milionům mrtvých a rozvratu venkova.

Rozložení dělnické třídy proběhlo za pomoci „stachanovské aristokracie“, velice výkonných dělníků, kteří přesahovali svou práci normy. Ti pak měli různé výhody, což se nelíbilo ostatním, a tak se i v této třídě začali lidé nenávidět mezi sebou. Tuto atomizaci provázela spousta dalších účinných nástrojů teroru, jako zavedení pracovní knížky, což z dělnické třídy dělalo spíše masu nuceně pracujících.

Ušetřen nebyl ani úřednický aparát. Během velkých čistek bylo vyčištěno asi 50% stranické základny, dalších 8 000 000 lidí bylo odstraněno (vězením, popravou, deportací). Zavedly se vnitřní pasy, bez nichž lidé nemohli cestovat mezi městy. Na závěr Stalin zlikvidoval i vedení tajné policie, tedy i ty, kteří prováděli předchozí čistky – nikdo si nemohl být ničím a nikým jistý.³⁵ Totalitní režim dokázal tuto nejistotu přenést i na přátelské vztahy. Pokud byl někdo obžalován, jeho přátelé se ze strachu často přihlásili na příslušné úřady s dalšími důkazy o jeho „vině“ s tvrzením, že s dotyčným udržovali kontakt pouze pro sběr těchto důkazů. Lidé se tak báli navazovat důvěrnější vztahy s ostatními.³⁶

Bolševická vláda se zkrátka soustředila na cílenou likvidaci tříd, což se Stalinovi povedlo. „Neexistuje třída, kterou by nebylo možno odstranit, pokud vyvraždíme dostatečný počet jejich příslušníků.“³⁷ Tím se z organizované společnosti stala masa izolovaných jedinců, kteří měli strach nejen z vlády, ale i jeden z druhého. A tím vznikal Stalinův totalitní režim. Nejdříve společnost rozložil/atomizoval, a poté ji ovládl. Nutno podotknout, že tato politika

³⁵ Hannah ARENDT, Původ totalitarismu I–III, Praha 2013, s. 449.

³⁶ Tamtéž, s. 451.

³⁷ Tamtéž, s. 448.

nebyla pro Sovětský svaz příliš prosperující. Jak uměle vyvolaný hladomor, tak stachanovský systém uvalil zemi do problémů na dalších mnoho let.

Nejde zde pouze o historický kontext doby. Arendtová tímto popisuje a varuje, že totalitarismus nemusí existovat pouze ve 20. století, není pouze minulostí, ale je potenciálem, který se může znovu objevit, pokud se společnost rozpadne na osamělé jedince. Totalitní hnutí nejsou jen politické strany, ale masové organizace atomizovaných jedinců. Totalitní režim neřádá loajalitu vůči komunitě nebo tradicím, ale vůči vůdci a jeho ideologii. Tato ideologie pak vědomě ničí mezilidské vztahy, aby měl každý oporu pouze v této ideologii. Lidé se tedy neorganizují sami, ale jsou organizováni. Tato práce rozebírá ideologie podrobněji v další podkapitole.

Podle Arendtové je jedním z hlavních rozdílů mezi dřívějšími autoritářskými režimy a moderním totalitarismem to, jakou roli v něm hrají masy. Totalitní hnutí ukázala, že většinu společnosti mohou tvořit politicky lhostejné a neutrální masy, které demokratické strany považovaly jen za pasivní pozadí. Právě tato lhostejnost a nezapojenost lidí umožnily totalitarismu, aby tyto masy přetvořil a zapojil do svého hnutí. Podle Arendtové lidé, kteří tvoří základ totalitního hnutí, netvoří organizovanou skupinu, ale spíše amorfní masu izolovaných jednotlivců, kteří ztratili své místo ve společnosti a nemají už žádné pevné vazby. Totalitní režim využívá právě tuto jejich izolovanost, protože takoví lidé snadno podléhají vlivu hnutí, které jim nabízí nové ukotvení a pocit sounáležitosti. Ztráta individuality je jedním z hlavních účinků totalitního systému. Podle Arendtové není cílem jen donutit lidi mlčet, ale přimět je, aby se vzdali vlastního úsudku, aby přestali myslet jako jedinci a nechali za sebe rozhodovat ideologii.³⁸

Profesor Sujian Guo, který se totalitarismem zabývá, doplňuje analýzu totalitarismu o pohled na jeho ideologickou stránku. Podle něj totalitní režim usiluje o naprostou kontrolu nejen nad politickými a ekonomickými oblastmi, ale také nad přesvědčeními a postoji jednotlivců, aby zajistil úplnou jednotu celé společnosti. Tvrdí, že režim se snaží ovládnout lidské svědomí a myšlení tím, že se prohlašuje za jediného nositele absolutní a univerzální pravdy.³⁹

Canovanová vysvětluje, že podle Arendtové totalitní moc usiluje o všemohoucnost, která vyžaduje odstranění lidské plurality a spontaneity. Totalitarismus totiž nemůže snést

³⁸ Hannah ARENDT, *Původ totalitarismu I–III*, Praha 2013, s. 70.

³⁹ Sujian GUO, *The Totalitarian Model Revisited*, in: *Communist and Post-Communist Studies*, roč. 31, č. 3, University of California Press 1998, s. 271–285, s. 274.

existenci různých pohledů a svobodného jednání, protože aby mohl dosáhnout své představy absolutní moci, musí z lidí udělat jednotnou masu bez individuality, čímž je připraví o jejich lidskou podstatu.⁴⁰

Podle Arendtové totalitarismus usiluje o zničení lidské individuality, protože právě individualita je tím, co člověka odlišuje od ostatních a dává mu schopnost jednat svobodně a spontánně. Popisuje, že po zavraždění morální a právní osoby zbývá už jen destrukce individuality, která znamená zničení spontaneity a vnitřní síly člověka začít z vlastních zdrojů něco nového.⁴¹

Stejně tak Canovanová upozorňuje, že podle Arendtové je skutečným cílem totalitní moci přeměnit člověka v bytost zbavenou schopnosti myslet a jednat sama za sebe. Totalitní režimy se proto snaží zbavit lidi jejich osobnosti a proměnit je v bytosti podobné zvířatům, které nemají svobodu ani individualitu.⁴²

Guo pak zdůrazňuje, že totalitní režim usiluje o naprostou kontrolu nejen nad politickými a společenskými strukturami, ale i nad samotnými přesvědčeními a postoji jednotlivců, aby byla zajištěna naprostá konformita celé společnosti. To se týká i hospodářství, kdy totalitní režimy mají centrální hospodářství založená na důležitosti umožnění režimu ovládnout každodenní život a existenční podmínky lidí. Ekonomika se tak stává nástrojem ideologické moci, nikoli jen prostředkem k uspokojování potřeb společnosti.⁴³

2.2. Totalitní propaganda

Teror a propaganda, to jsou dva hlavní nástroje totalitarismu k ovládnutí společnosti. Z hlediska jejich využití je můžeme podle Arendtové radit do dvou fází. První, počáteční fáze, se odehrává v období, kdy ještě existuje konstituční vláda a opozice. Tehdy se musí zdát přijatelní veřejnosti a získávat zastánce jejich ideologie, společnost totiž ještě není odpojená od informací. Svě dva nástroje využívá k zastrašování lidí. V druhé fázi, kdy už má totalitní strana moc, se ale teror i propaganda spojují v indoktrinaci, vštěpování názorů a podporuje tím svoji lživou ideologickou doktrínu. Jinými slovy, pravdu už není třeba překrucovat, protože se nahrazuje novou realitou. S tímto spojená likvidace inteligence nebo historické paměti nejsou jen zastrašovací prostředky,

⁴⁰ Margaret CANOVAN, *Hannah Arendt, A Reinterpretation of Her Political Thought*, Cambridge 2002, s. 27

⁴¹ Hannah ARENDT, *Původ totalitarismu I–III*, Praha 2013 s. 163.

⁴² Margaret CANOVAN, *Hannah Arendt, A Reinterpretation of Her Political Thought*, Cambridge 2002, s. 25

⁴³ Suijan GUO, *The Totalitarian Model Revisited*, in: *Communist and Post-Communist Studies*, roč. 31, č. 3, University of California Press 1998, s. 271–285, s 275.

ale nástroje pro vytváření nové skutečnosti podle ideologie. Mazáním a přepisováním historie jsou prostředky, jakými totalitní režimy kontrolují nejen přítomnost, ale i minulost a budoucnost, čímž si zajišťují svou nezpochybnitelnou moc. Tímto Arendtová ukazuje, že totalitarismus není pouze politický systém, ale totalitní kultura. Jako historický příklad může posloužit Stalin, který při přepisování historie ruské revoluce nezničil pouze autorská díla (knihy, dokumenty), ale rovnou i jejich autory. U Hitlera zase poslouží příklad zdecimování polské inteligence, které neproběhlo kvůli opozičním myšlenkám těchto intelektuálů, ale protože podle nacistické ideologie neměli intelekt.⁴⁴

Propaganda a teror nejsou zaměnitelné nástroje. Mají odlišné funkce a váhu v různých fázích totalitní vlády. Jak bylo řečeno, propaganda je hlavním nástrojem ve chvíli, kdy totalitní režim usiluje o moc, nebo ještě není absolutní. Slouží k získávání podpory, rozšiřování ideologie, manipulaci s veřejným míněním. Dokáže rozkládat kritické myšlení a míří na vytváření obrazu nepřítele. Podle Arendtové je to ten „nejdůležitější nástroj ve styku s netotalitním světem“⁴⁵

Teror poté slouží k řízení společnosti, je podstatou totalitního systému. Totalitarismus ve své nejryzejší podobě už nepotřebuje přesvědčovat, stačí ovládat a ničit. To můžeme spatřovat např. v chování nacistů k vězňům koncentračních táborů, kde byla propaganda výslovně zakázána Himmlerem: „Výchova (v koncentračních táborech) spočívá v disciplíně, v žádném případě v nějakých instrukcích na ideologickém základě, neboť vězni mají většinou otrockou duši“. Vězni byli zbaveni vlastní vůle, individuality, naděje, a tedy i schopností být osloveni propagandou. Jednoduše, nebylo to u nich potřeba, protože byli v očích režimu otroky.

Propaganda totalitarismu říká, že za odmítnutí ideologie či neuposlechnutí hrozí katastrofální důsledky. To vyvolává strach z úpadku, zobrazuje to odpor jako hrozbu proti přírodním nebo historickým zákonům, hraje se tedy na psychologický tlak. To celé poukazuje na „vědecký“ charakter propagandy, který je ale ve skutečnosti klamný. Vyvolává ale dojem, že nejde o politickou propagandu, ale o vědecky podložený, objektivní pohled na realitu. Arendtová v této problematice srovnává totalitní propagandu a masovou reklamu. Obě používají podobné techniky manipulace s veřejností. Slogan „jediné správné mýdlo“ může znít podobně jako „jediná správná myšlenka“. Arendtová zdůrazňuje, že hlavní rozdíl je v tom, že reklama se zaměřuje na vytvoření falešného dojmu o hodnotě nějakého produktu, zatímco

⁴⁴ Hannah ARENDT, Původ totalitarismu I–III, Praha 2013, s. 474.

⁴⁵ Tamtéž, s. 476.

totalitní propaganda jde mnohem hlouběji. Využívá "vědecký" pohled, který tvrdí, že vše, co se děje, je historicky nevyhnutelné a že to nemůžeme změnit. Tato propaganda tak manipuluje s lidmi na mnohem silnější úrovni a nedává prostor pro žádnou diskuzi nebo kritiku. Není to jen o tom, jak prodat nějakou ideu – je to spíš o zastrasování a kontrole, která se opírá o morální, historické nebo přírodní zákony, které jsou údajně nepřekročitelné. Arendtová ukazuje, že totalitní ideologie je zajímavá pro masy, protože vytváří absolutní, jednoduché a snadno pochopitelné vysvětlení historie, které je vlastně deterministické a říká, že vše, co se stane, je nevyhnutelné a logické. Jednoduchost takového vysvětlení může působit velmi přitažlivě, protože nabízí úlevu od nejistoty a chaosu, který panuje ve skutečném světě.

Ačkoliv to může znít příliš teoreticky, Arendtová zmiňuje, že nejen masy, ale i samotní vůdci těchto ideologií často skutečně věří v sílu svých „vědeckých“ prohlášení, protože mají pocit, že objevili "zákony", které řídí svět. Propaganda v totalitních režimech nevede jen k přesvědčení, ale k ospravedlnění všeho, co se děje, a k nevyhnutelnosti a nepopiratelným "zákonům", které si tyto ideologie vytvářejí.⁴⁶

2.3. Ideologie jako nástroj dominance a předurčené historie

Totalitarismus není podle Hannah Arendtové jen režimem založeným na čisté moci, nýbrž je založen na ideologii, která se prezentuje jako logicky uzavřený výklad světa. Tento „vědecký“ systém předurčenosti odstraňuje možnost pochybnosti a lidského jednání, protože vše podléhá předem stanoveným zásadám. Arendtová analyzuje ideologii jako proces, který přetváří realitu – fakta se musí přizpůsobit logice systému, který sám o sobě nepřipouští náhodu ani lidskou svobodu. Jak uvádí, totalitní ideologie je v podstatě „logika bez reality“, kdy se všechny události vysvětlují prostřednictvím předem daných zákonů (tj. historických nebo biologických) a jakýkoli odklon je ihned odmítnut.⁴⁷

Margaret Canovan tuto problematiku rozvádí a upozorňuje, že Arendtová vytváří specifický výklad dějin, který není deterministický v běžném smyslu, ale spíše vychází z ideologické dedukce. Podle Canovan se ideologie stává prostředkem, jímž se činí systém, který předstírá racionalitu a pravdivost, a tím zároveň zbavuje jedince možnosti reálně ovlivnit dějiny. Podobnou reflexi nachází i Eric Voegelin. Ten varuje, že totalitní režimy využívají ideologii jako prostředek duchovního rozvratu reality. Potlačováním kritického

⁴⁶ Hannah ARENDT, *Původ totalitarismu I–III*, Praha 2013, s. 479.

⁴⁷ Tamtéž, s. 633.

rozumu a nahrazováním osobní odpovědnosti „vědecky“ prezentovanými zákony historie se totalitní režimy stávají „samo-uzavřeným“ systémem, ve kterém je veškeré nesouhlasné jednání eliminováno⁴⁸

V souhrnu lze konstatovat, že totalitní ideologie podle Arendtové nejenže legitimizuje násilí a represe, ale zároveň anuluje morální odpovědnost jednotlivce. Když je dějinný proces interpretován jako nevyhnutelný, každé individuální jednání se stává bezvýznamným. Tato „logika předurčenosti“ je základem toho, co Arendtová nazývá absolutní dominancí ideologie, jež proměňuje lidskou existenci na pouhý součást systému, který neumožňuje reflektivní jednání ani kritiku.

Jak již bylo zmíněno, ideologie v totalitních režimech podle Hannah Arendtové nefunguje jako pevný soubor přesvědčení, ale jako nástroj, který tlumí schopnost samostatného myšlení a nahrazuje skutečnost předem danou logikou. Její hlavní funkcí není informovat, ale organizovat realitu podle „logiky pohybu“, jak ji definuje samotný systém. Arendtová poukazuje na to, že ideologická konstrukce vychází z premisy, že svět není tvořen pluralitou činů a názorů, ale podléhá skrytým historickým nebo přírodním zákonům. V případě nacismu je to zákon rasového vývoje, u bolševismu zákon třídního boje. V obou případech jde o zákony, které určují vývoj nezávisle na lidském jednání. Tato ideologie tak přetváří politiku v proces nutnosti, ve kterém jednotlivci nejsou svobodnými aktéry, ale nástroji „dějinné logiky“. Ideologie nepotřebuje fakta – ta buď přizpůsobí, nebo ignoruje. Výsledkem je uzavřený logický systém, který se s realitou rozchází, ale přesto se tváří pravdivě⁴⁹

V knize *Původ totalitarismu* tento mechanismus doplňuje pojmem „objektivní nepřítel“ – takový, kdo je podle systému vinen z titulu své existence, nikoli kvůli svým činům. V nacistické ideologii je jím Žid, v bolševickém systému „kulak“ nebo „třídní nepřítel“. Tito lidé jsou v očích režimu vinni už tím, že existují – protože brání vývoji, jak jej chápe ideologie. To vše se promítá i do vztahu k právu. Autorka ukazuje, že v totalitním režimu pozitivní právo ztrácí stabilitu a stává se proměnným výrazem vůle vládnoucí moci, která se opírá o údajně objektivní zákony dějin nebo přírody.⁵⁰

⁴⁸ Eric VOEGELIN, *The Origins of Totalitarianism*, In: *Review of Politics*, roč. 15, č. 1 (1953), s. 68–76, s. 75.

⁴⁹ Hannah ARENDT, *Původ totalitarismu I–III*, Praha 2013 s. 36.

⁵⁰ Tamtéž, s. 575.

Zajímavý paralelní komentář poskytuje i Voegelin, který varuje, že totalitní ideologie působí jako duchovní rozvrat skutečnosti: nahrazuje osobní svědomí a pravdu loajalitou k ideologickému konstrukt, čímž se zločin stává „nezbytným“ krokem v historickém procesu.⁵¹

Podobně i Arendtová ve své pozdější práci o Eichmannovi ukazuje, jak ideologie dokáže převrátit významy: Eichmann nepovažoval své činy za zločiny, protože v ideologickém rámci nacismu plnil svou „povinnost“ vůči dějinám.⁵² V důsledku těchto procesů ideologie legitimizuje zločin, odstraňuje morální dilema a zbavuje jednotlivce odpovědnosti. V totalitní ideologii se politika neodehrává mezi svobodnými lidmi, ale mezi silami, jejichž výsledky jsou údajně nevyhnutelné – a to je, jak Arendtová opakovaně zdůrazňuje, konec svobody i konce politiky jako prostoru jednání.

Nacistická a bolševická ideologie

Podle Hannah Arendtové je základní podobnost nacistické a bolševické ideologie v tom, že obě předstírají vědeckost, ale jejich cílem není pochopit realitu – naopak ji chtějí přetvořit podle vlastní logiky. Obě ideologie poskytují uzavřený obraz světa, kde není místo pro náhodu, svobodu ani odlišnost. Každý, kdo do systému nezapadá, je označen za nepřítele.⁵³ Arendtová pokládá nacismus i bolševismus za ideologické režimy, které sice čerpají z odlišných tradic. Jeden z biologického rasismu, druhý z marxistického dějinného materialismu. Přesto dosahují velmi podobného výsledku. V obou případech se ideologie stává uzavřeným systémem výkladu světa, v němž není prostor pro náhodu ani svobodné jednání. Každý, kdo do tohoto schématu nezapadá, se stává překážkou, a tedy i „nepřítelem“.⁵⁴

Arendtová podle Canovan nehodnotí ideologie primárně podle obsahu, ale podle jejich vztahu k realitě a ke svobodě jednání. Totalitní ideologie nahrazuje svobodu logikou, a tedy „myšlením bez přemýšlení“. Problém totalitarismu nespočívá v konkrétní ideji, ale v mechanismu, který z ideje vytvoří systém nevyhnutelnosti.⁵⁵

Tuto nebezpečnou logiku odhaluje Arendtová i ve svém textu *Eichmann v Jeruzalémě*. Na příkladu Eichmanna ukazuje, že ideologický aparát umožňuje jednotlivci páchat zlo bez

⁵¹ Eric VOEGELIN, *The Origins of Totalitarianism*, In: *Review of Politics*, roč. 15, č. 1 (1953), s. 68–76, s. 68.

⁵² Hannah AREND, *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva o banalitě zla*, Praha 2019, s. 182.

⁵⁴ Margaret CANOVAN, *Hannah Arendt, A Reinterpretation of Her Political Thought*, Cambridge 2002, s. 82.

⁵⁵ Tamtéž, s. 33.

vnitřní reflexe. Eichmann sám tvrdil, že „plnil povinnost“, a právě v tom spočívá „banalita zla“ – ne ve fanatismu, ale v neschopnosti myslet mimo systém, do kterého byl zasazen.⁵⁶

Hannah Arendtová uvádí, že pojem „objektivního nepřítele“ je centrální ideou totalitního systému. Zatímco v nacismu měl „objektivní nepřítel“ podobu biologicky definované skupiny (Židé), v komunismu byla tato kategorie proměnlivá a mohla být kdykoli rozšířena na novou skupinu, podle aktuálních politických potřeb režimu.⁵⁷ Zároveň konstatuje, že totalitní ideologie legitimizují násilí tím, že z nepřátel činí pouhé funkce v logice dějin nebo přírody. Smrt nepřítele není trestem, ale nezbytnou „realizací zákona“.⁵⁸

Zatímco nacismus chápe historii jako přirozený výběr ras, kde dominuje árijský ideál, komunismus staví na myšlence nezbytného třídního konfliktu. Žid v nacistickém systému a „kulak“ v sovětském modelu tak představují odlišně motivované, ale strukturálně podobné ideologické konstrukce „objektivního nepřítele“, který je vinen už svou existencí.⁵⁹ Arendtová zároveň upozorňuje, že tyto systémy se liší svou vnitřní dynamikou. Nacismus směřuje k jednorázovému vyhlazení „vnějšího“ nepřítele, zatímco bolševismus vytváří permanentní vnitřní hrozbu, čímž legitimizuje opakované čistky a udržuje napětí uvnitř vlastního systému. Nacistická ideologie chápe dějiny jako proces přírodního výběru ras, v němž dominuje árijský ideál, zatímco komunistická ideologie staví na konceptu nezbytného třídního konfliktu. Žid v nacismu a „kulak“ v sovětském komunismu jsou tak strukturálně podobnými konstrukcemi „objektivního nepřítele“, vinni už svou existencí, nikoli svými činy⁶⁰

Arendtová v *Původu totalitarismu* ukazuje, že totalitní ideologie rozbíjejí běžné kategorie myšlení a vytvářejí nový jazyk, v němž se rozdíl mezi pravdou a lží stává otázkou moci a opakování. Režim tak přetváří realitu podle své logiky, kdy „i zruďné lži a obrovské nepravdy mohou být nakonec prohlášeny za nesporná fakta“⁶¹

Canovan vysvětluje, že podle Arendtové totalitní ideologie není primárně důležitá pro svůj obsah, ale pro formu logické dedukce, která nahrazuje zkušenost a svobodu logickým systémem nutnosti. Arendtová mluví o „tyranii logiky“, která činí člověka neschopným

⁵⁶ Hannah ARENDT, *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva o banalitě zla*, Praha 2019, s. 182.

⁵⁷ Hannah ARENDT, *Původ totalitarismu I–III*, Praha 2013, s. 575.

⁵⁸ Margaret CANOVAN, *Hannah Arendt, A Reinterpretation of Her Political Thought*, Cambridge 2002, s. 88.

⁵⁹ Tamtéž, s. 58.

⁶⁰ Hannah ARENDT, *Původ totalitarismu I–III*, Praha 2013, s. 633.

⁶¹ Tamtéž, s. 464.

reflektivního myšlení – člověk přestává být schopen „začít znovu“ a podřizuje se systému, místo aby svobodně myslel.⁶²

Buben a Štefek poukazují na rozdíl v ideologických východiscích nacismu a komunismu, kdy nacismus staví na biologickém rasismu a komunismus na historickém materialismu. Přesto podle nich oba režimy vykazují strukturální podobnosti, zejména v totálním nároku na vysvětlení reality a legitimizaci moci. Totalitarismus tak není vázán pouze na konkrétní ideologii, ale na mechanismus, který z ní vytváří uzavřený systém ovládnutí společnosti.⁶³

2.4. Teror jako nástroj totalitní moci

Podle Arendtové není teror v totalitarismu pouhým nástrojem vlády, ale stává se zákonností samotnou. Teror zde není prostředkem k potrestání konkrétní viny, protože všichni jsou před jeho soudem subjektivně nevinní. Slouží k uskutečnění údajného zákona přírody nebo historie, který má svou vlastní logiku a cíl. Teror podle Arendtové eliminuje jednotlivce ve prospěch druhu. Totalitarismus tak chápe lidský život pouze jako materiál, který je možno obětovat ve jménu celku, protože konečný cíl spočívá v řízené výrobě lidstva podle ideologických představ. Arendtová zároveň zdůrazňuje, že pozitivní právo je v ústavních režimech určeno k tomu, aby vymezilo hranice a vytvářelo prostor pro lidské jednání. Naproti tomu totalitní teror tyto hranice ruší a místo nich nastoluje jedinou zákonnost: pohyb přírody či historie, který žádné individuální jednání nesmí narušit.⁶⁴

Násilí a teror ale není to samé. Ve své práci *On Violence* tyto dvě věci Arendtová rozlišuje. Podle ní není teror totéž, co násilí – teror vzniká tehdy, když násilí zničí veškerou moc, ale samo zůstane jako forma vlády. Zatímco násilí může být použito k získání moci, teror znamená úplnou eliminaci politické moci a její nahrazení strachem a absolutní kontrolou. V totalitarismu se tedy teror stává stabilním způsobem vlády, který funguje díky naprosté atomizaci společnosti a všudypřítomnému strachu.⁶⁵ Podle autorky není teror v totalitním režimu pouze nástrojem k potlačení odporu, ale slouží k uskutečnění samotné ideologie. Totalitní režim chápe teror jako realizaci údajného „zákonu pohybu“ – přírodních nebo

⁶² Margaret CANOVAN, *Hannah Arendt, A Reinterpretation of Her Political Thought*, Cambridge 2002, s. 91.

⁶³ Radek BUBEN – Martin ŠTEFEK, *Konceptuální labyrinty. Kolik pojetí totalitarismu znáš, tolikrát jsi revizionistou?* In: *Soudobé dějiny / Czech Journal of Contemporary History XXVIII / 2*, s. 1-37, s. 39.

⁶⁴ Hannah ARENDT, *Původ totalitarismu I–III*, Praha 1996 s. 627.

⁶⁵ Hannah ARENDT, *On Violence*, New York 1970, s. 56.

historických procesů, které mají být naplněny bez ohledu na lidskou svobodu. Hlavním cílem teroru tak není trestat jednotlivé činy, ale odstranit spontánní lidské jednání, aby se lidé stali pouhými vykonavateli ideologické logiky.⁶⁶

Teror v nacistickém i stalinistickém režimu nebyl namířen pouze proti vnějším nepřátelům. Naopak, stal se vnitřní součástí systému a mířil i proti vlastním stoupencům. Totalitní vlády totiž nikdy nechtěly vytvořit stabilní společnost založenou na právu. Jejich cílem bylo udržet neustálý pohyb a nejistotu, aby nikdo nemohl jednat svobodně. Nacistické koncentrační tábory a stalinistické čistky tak nebyly pouhým prostředkem moci, ale systematickým nástrojem, jak udržet společnost v neustálém strachu a podřízenosti.⁶⁷

Totalitní teror neznamená pouze fyzické násilí a eliminaci oponentů. Psychologický dopad teroru je velice značný. Jeho skutečným cílem je psychologická destrukce lidské individuality a spontaneity. Teror zbavuje člověka nejen svobody, ale i vnitřní schopnosti začít něco nového, činit vlastní rozhodnutí a nést odpovědnost. Totalitní režim tak z lidí vytváří pouhé vykonavatele ideologických příkazů, kteří ztrácejí pocit osobní jedinečnosti i schopnost jednat jako svobodné bytosti.⁶⁸

Podle Canovan je teror v pojetí Arendtové úzce propojen s ideologií. Totalitní teror není nahodilý ani chaotický, ale je prostředkem k uskutečnění toho, co režim považuje za nezvratný zákon přírody nebo dějin. Jeho hlavním cílem je odstranit lidskou spontaneitu, aby přírodní či historické síly mohly nerušeně „procházet lidstvem“. Canovan připomíná Arendtové myšlenku, že totalitní teror svazuje lidi do „jediného člověka gigantických rozměrů“, v němž mizí pluralita a schopnost samostatného jednání.⁶⁹ Autorka upozorňuje, že podle Arendtové je teror v totalitarismu úzce propojen s ideologií právě proto, že obojí funguje jako mechanismus, který ničí lidskou zkušenost a schopnost myslet. Totalitní ideologie uzavírá člověka do logického systému, kde vše plyne s neúprosnou logikou, a teror tuto logiku uskutečňuje ve skutečnosti. Výsledkem je, že lidé přestávají být schopni vidět svět jinak, ztrácejí možnost nové perspektivy a stávají se poslušnými nástroji v rukou systému.⁷⁰ Opakované a masové používání státního

⁶⁶ Hannah ARENDT, *Původ totalitarismu I–III*, Praha 2013, s. 627.

⁶⁷ Tamtéž, s. 563.

⁶⁸ Tamtéž, s. 615.

⁶⁹ Margaret CANOVAN, *Hannah Arendt, A Reinterpretation of Her Political Thought*, Cambridge 2002, s. 88.

⁷⁰ Margaret CANOVAN, *Hannah Arendt, A Reinterpretation of Her Political Thought*, Cambridge 2002, s. 91

teroru spolu s dalšími formami násilí a kontroly má za cíl zajistit, aby se celá společnost podřídila jediné ideologii a nevznikla žádná odchylka od oficiální linie.⁷¹

Eric Voegelin upozorňuje, že jedním ze znaků totalitarismu je organizace teroru, která není jen politickým nástrojem, ale má schopnost proměňovat samotnou osobnost lidí. Pod tlakem neustálého strachu a zvykání si na brutalitu se mění vnitřní svět člověka, což totalitní režim využívá k udržení své moci.⁷²

Díky propojení s ideologií získává teror novou funkci – slouží k uskutečnění údajné „logiky dějin“ nebo „přírodních zákonů“, které se mají naplnit bez ohledu na to, zda někdo skutečně něco spáchal. Totalitní režim tak ruší klasické pojetí viny, protože nepřítel je nebezpečný ne proto, co udělal, ale proto, co z něj podle ideologie může být. Arendtová vysvětluje, že totalitní teror není náhodný ani chaotický, ale řízený a logický – je přesně naplánovaným nástrojem k přetváření společnosti podle ideologické představy. Teror se tak stává „logickým pokračováním“ ideologie, která už nepřipouští pochybnosti ani odchylky.⁷³

Voegelin k této interpretaci dodává, že Arendtová sice přesně vystihla funkční propojení ideologie a teroru, ale podle něj podceňuje duchovní rovinu totalitarismu. Teror není pouze nástrojem režimu, ale podle Voegelinova čtení projevem hlubší duchovní prázdnoty moderních mas, které ztratily tradiční hodnoty a nahradily je vírou ve vlastní schopnost spasit svět skrze dějiny⁷⁴

Teror v totalitním systému není pouze jedním z nástrojů moci, ale tvoří jeho samotnou podstatu. Arendtová ukazuje, že totalitní režimy využívají teror k uskutečnění svých ideologických cílů a proměně společnosti podle předem daných představ. Teror ničí lidskou svobodu, spontaneitu i individualitu a vytváří podmínky, v nichž lidé přestávají být schopni samostatného jednání. Právě proto je teror tak účinným nástrojem totalitarismu – neudržuje poslušnost jen strachem, ale přetváří samotnou podstatu člověka.

Rozdíly mezi nacistickým a komunistickým terorem

I když teror v nacismu a komunismu slouží stejnému účelu – podrobit si společnost a uskutečnit ideologii – jejich konkrétní podoba se výrazně liší. Hannah Arendtová říká, že

⁷¹ Suijan GUO, *The Totalitarian Model Revisited*, in: *Communist and Post-Communist Studies*, roč. 31, č. 3, University of California Press 1998, s. 271–285, s 281.

⁷² Eric VOEGELIN, *The Origins of Totalitarianism*, In: *Review of Politics*, roč. 15, č. 1 (1953), s. 68–76, s 68.

⁷³ Hannah ARENDT, *Původ totalitarismu I–III*, Praha 2013, s. 636.

⁷⁴ Eric VOEGELIN, *The Origins of Totalitarianism*, In: *Review of Politics*, roč. 15, č. 1 (1953), s. 68–76, s 73.

nacistický režim pracoval s představou „objektivního nepřítele“, kterým byl především Žid, a který měl být podle ideologie biologicky nebezpečný pro společnost. Tento nepřítel byl určen jednou provždy – jeho identita byla neměnná a teror vůči němu měl „konečné řešení“.

Naopak v komunistickém, stalinistickém⁷⁵ režimu byl nepřítel proměnlivý a neustále konstruovaný znovu podle aktuální potřeby režimu. Identita „objektivního nepřítele“ se mění podle okolností – jakmile je jedna skupina likvidována, režim vyhláší válku další. Tímto způsobem totalitní teror generuje nové vnitřní nepřátele a udržuje nepřetržitý chod své moci⁷⁶

Tento rozdíl měl i dopad na intenzitu a strukturu strachu ve společnosti. Nacistický teror byl cílený a koncentrovaný, zatímco v komunistickém režimu panoval univerzální strach, že se kdokoli může kdykoli stát viníkem, bez jakékoli jistoty právního rámce. Arendtová připomíná, že právě tato nejistota a nahodilost vytvářela prostředí, v němž lidé přestávali důvěřovat komukoli, a i proto bylo možné dosáhnout tak hluboké izolace jednotlivce.⁷⁷

Teror v nacismu a komunismu měl odlišnou dynamiku. Nacistický režim aplikoval teror cíleně proti skupinám, jejichž identita byla podle rasového zákona neměnná – například Židé byli terčem teroru kvůli své biologické příslušnosti, a to nezávisle na činech nebo loajalitě. Naproti tomu sovětský teror byl univerzální: mohl zasáhnout kohokoli bez ohledu na původ, protože kategorie nepřítele byla určována aktuálními potřebami režimu. Tento rozdíl vyústil v to, že zatímco nacistický teror měl charakter „konečného řešení“, sovětský systém vytvářel permanentní atmosféru strachu a nejistoty, v níž nikdo nemohl mít jistotu, že neztratí status loajálního občana.

2.5. Struktura moci v totalitních režimech

V totalitních režimech podle Hannah Arendtové neexistuje klasické rozdělení moci. Místo toho se moc koncentruje do složité, hierarchické struktury, jejíž střed tvoří vůdce. Tento vůdce ale není jen hlavou státu nebo diktátorem v tradičním smyslu. Arendtová ukazuje, že totalitní vůdce stojí nad zákonem i státními institucemi a je vnímán jako ztělesnění ideologie. Jeho slovo má platnost zákona, ale přitom se nedá předvídat – tím vzniká situace, kdy systém vypadá formálně

⁷⁵ Arendtová také zdůrazňovala, že samotný pojem „Stalinismus“ je zavádějící. Podle ní to bylo příliš velké vyznamenání pro někoho, jako byl Stalin. Peter BAEHR, *Stalinism in retrospect: Hannah Arendt*, in: *History and Theory*, roč. 53, č. 3, Wesleyan University 2015, s. 353–366, s. 354.

⁷⁶ Hannah ARENDT, *Původ totalitarismu I–III*, Praha 2013, s. 575.

⁷⁷ Tamtéž, s. 55.

uspořádaně, ale je ve skutečnosti neustále proměnlivý a chaotický, protože „Vůdcova vůle může být ztělesněna kdekoli a kdykoli, a jeho samotného nezavazuje žádná hierarchie“.⁷⁸

Klíčovou roli v udržování a rozšiřování totalitní moci hraje strana. Arendtová vysvětluje, že když se totalitní strana dostane k moci, úmyslně si udržuje odstup od běžného státního aparátu. Všechna důležitá rozhodnutí se dělají uvnitř strany, která zůstává skutečným centrem moci, zatímco stát a jeho úřady fungují spíš jako fasáda bez reálného vlivu.⁷⁹

Další významnou složkou moci v totalitním systému je byrokracie. Arendtová upozorňuje, že zatímco dřívější byrokracie se většinou spokojovala s kontrolou vnějších projevů společnosti, totalitní byrokracie proniká až do soukromého a vnitřního života jednotlivce. Tento způsob vlády podle ní nespolehá na zákony, ale na dekrety a příkazy, které působí dojmem anonymní a všeovládající moci, jež nepotřebuje žádné ospravedlnění.⁸⁰ To, že totalitní úřední aparát plní důležitou funkci v totalitním státě dokazují Hitlerova slova, kdy měl v Německu přijít den, kdy být právníkem bude hanba. Jeho snem byla dokonalá byrokracie.⁸¹

V totalitním systému hraje strana zásadní roli, protože tvoří samotné centrum politického uspořádání. Stát je podle něj jen nástrojem stranické diktatury a slouží jako její administrativní a byrokratický aparát. Totalitní moc se přitom nesoustředí pouze na politické, ekonomické, kulturní a sociální oblasti, ale snaží se ovládnout také samotné myšlení a postoje lidí, aby dosáhla naprosté jednoty celé společnosti.⁸²

Takto konstruovaná totalitní moc podle Arendtové není jen absolutní, ale i nepředvídatelná. Vůdcova vůle totiž není vázána žádnými pravidly ani hierarchií, a proto si nikdo nemůže být jistý svou pozicí ani tím, co se od něj očekává. Právě tato nejistota a strach z toho, že cokoliv může být kdykoliv změněno, jsou zdrojem stability totalitního systému.⁸³

⁷⁸ Hannah ARENDT, *Původ totalitarismu I–III*, Praha 2013, s. 551.

⁷⁹ Tamtéž, s. 569.

⁸⁰ Tamtéž, s. 351.

⁸¹ Hannah ARENDT, *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva o banalitě zla*, Praha 2019, s. 363.

⁸² Suijan GUO, *The Totalitarian Model Revisited*, in: *Communist and Post-Communist Studies*, roč. 31, č. 3, University of California Press 1998, s. 271–285, s. 281.

⁸³ Hannah ARENDT, *Původ totalitarismu I–III*, Praha 2013, s. 353

3. Reflexe totalitarismu po smrti Stalina

Jedním ze států, ve kterých na konci 2. světové války komunistický režim vystřídal ten nacistický, bylo Maďarsko. O 11 let později, v podzimních dnech od 23. října do 10. listopadu 1956, proběhlo v Maďarské lidové republice Maďarské povstání proti sovětské diktatuře. Maďarské povstání v roce 1956 bylo jedním z nejvýznamnějších protisovětských vystoupení ve střední Evropě po druhé světové válce. Nejprve vypuklo jako studentská demonstrace za svobodu slova a politické reformy, ale rychle přerostlo v celonárodní povstání proti komunistickému režimu a sovětské okupaci.⁸⁴ Sovětské vedení pod Chruščovem nejprve uvažovalo o stažení vojsk, nakonec se však rozhodlo pro vojenský zásah, aby zabránilo ztrátě Maďarska a oslabení své moci ve východním bloku. Povstání bylo krvavě potlačeno, tisíce lidí zemřely nebo byly zraněny a mnoho Maďarů uprchlo do zahraničí. Tato událost ukázala pokračující totalitní povahu sovětského režimu i po smrti Stalina a jeho neschopnost tolerovat jakékoliv projevy skutečné svobody.⁸⁵

Arendtová chápe Maďarské povstání z roku 1956 jako událost, která svým charakterem vybočovala z ostatních poválečných nepokojů ve východní Evropě. Sama píše, že 12 dní Maďarského povstání vydalo historicky za víc než 12 uplynulých let, kdy Rudá armáda „osvobodila“ Maďarsko od nacistické nadvlády. Podle ní nebylo motivováno ani hospodářskými, ani sociálními požadavky, ale šlo o čistě politickou revoluci. Maďarští povstalci neusilovali o vyšší platy nebo lepší životní podmínky, ale o obnovení politické svobody a občanské důstojnosti. V tomto smyslu povstání ukázalo, že i po letech totalitního útlaku v lidech přetrvává schopnost jednat svobodně a spontánně.⁸⁶

Maďarská revoluce byla v pravém slova smyslu „událostí“ v historickém významu tohoto slova. Nezáleželo na tom, zda zvítězila nebo byla poražena – její význam spočíval v samotném projevu politické iniciativy a v odvaze lidí postavit se režimu, který usiloval o totální kontrolu nad jejich životy. Tento aspekt povstání považovala za důkaz, že totalitarismus nedokáže úplně zničit lidskou schopnost politického jednání. Maďarské povstání ukázalo i tragickou bezbrannost občanů proti totalitní vojenské moci. Přestože lidé vyšli do ulic s požadavky na svobodu slova, shromažďování a volby, nedokázali čelit

⁸⁴ Tatiana V. ZONOVA, *1956: Moscow – Budapest in the context of Cold and Hot Wars*, in: Rivista di Studi Politici Internazionali, roč. 74, č. 2, Řím 2007 s. 198–211, s. 4.

⁸⁵ Tamtéž, s. 10.

⁸⁶ Hannah ARENDT, *Totalitarian Imperialism: Reflections on the Hungarian Revolution*, in: The Journal of Politics, roč. 20, č. 1, Chicago 1958, s. 5–43, s 5.

organizované síle sovětské armády. Tento kontrast mezi odvahou a bezmocí považovala za jednu z hlavních tragédií povstání.⁸⁷

Byl to také jedinečný okamžik v moderních dějinách, kdy lidé jednali z čisté touhy po svobodě, a nikoli proto, že by je k tomu někdo vedl nebo organizoval. Byla to akce občanů, kteří odmítli nadvládu sovětského totalitarismu. Tato revoluce se vymykala všem tehdejším představám o tom, jak revoluce vznikají, protože v Maďarsku nebyl žádný vůdce ani centrální velení – lidé jednali proto, že chtěli být svobodní.⁸⁸

Maďarské povstání zásadně otřásl dosavadními představami o povaze totalitní moci. Do té doby se zdálo, že takto pevně vybudovaný režim nemůže být ohrožen zdola, spontánní akcí občanů. Revoluce vznikla nečekaně a bez přípravy, což ukazuje, že odpor proti totalitnímu systému stále existoval pod povrchem společnosti, i když to nikdo nepředpokládal.⁸⁹ Arendtová proto tvrdí, že po roce 1956 je nutné znovu promyslet všechny teorie o totalitarismu a imperialismu, protože Maďarsko odhalilo jejich skryté slabiny.⁹⁰

Tento neúspěch sovětského režimu byl brzy zastíněn samotným faktem, že režim dokázal povstání ustát, ale i úspěchy následujícího roku (vypuštění první umělé družice Sputnik 1). Přesto však Arendtová předvídavě vytušila ze situace v Maďarsku možnost náhlého a dramatického zhroucení sovětského systému vlády.⁹¹

Arendtová poté mluví o selhání sovětského totalitního imperialismu, které bylo stejně důležité jako technologické úspěchy, které Sovětský svaz v té době zaznamenal. Ani selhání z roku 1956, ani triumf v podobě vypuštění prvního a druhého Sputniku o rok později, nijak zásadně nezměnily podstatu sovětského totalitarismu. Ukázalo se ale něco jiného: totalitní systém není ohrožen jen zvenčí, například tlakem jiných států, ale v sobě samotném nese chaos a bezprávnost, které ho mohou zevnitř rozložit. Podle Arendtové byla neschopnost vyřešit otázku nástupnictví po Stalinovi, důkazem této vnitřní slabiny.⁹²

⁸⁷ Hannah ARENDT, *Totalitarian Imperialism: Reflections on the Hungarian Revolution*, in: *The Journal of Politics*, roč. 20, č. 1, Chicago 1958, s. 5–43, s. 6.

⁸⁸ Hannah ARENDT, *The Hungarian Revolution and Totalitarian Imperialism*, in: Jerome KOHN(ed.): *Thinking Without a Banister: Essays in Understanding 1953–1975*. New York: Schocken Books 2018, s. 105–155, s. 109.

⁸⁹ Tamtéž, s. 108.

⁹⁰ Tamtéž, s. 109.

⁹¹ Tamtéž, s. 151.

⁹² Tamtéž, s. 150.

Nepokoje v Maďarsku byly jedním z důsledků destalinizace.⁹³ Podle autorky smrt diktátora sama o sobě neznamená konec totalitního režimu ani jeho podstatné oslabení. V souvislosti s Maďarským povstáním zdůrazňuje, že i když Stalin zemřel a s ním odešla klíčová osobnost sovětského systému, samotná totalitní struktura zůstala nedotčena. Totalitní režim je podle ní založen na mechanismech, které fungují nezávisle na jednotlivém vůdci, protože jeho cílem není pouze centralizovaná moc, ale totální kontrola nad lidskou existencí. Smrt diktátora proto může vést ke krátkodobému zmatku a vnitřní krizi režimu, ale nikoliv k jeho odstranění, pokud samotná struktura moci a ideologie zůstávají zachovány.

Arendtová v *Původu totalitarismu* upozorňuje, že totalitní režim je založen na principu vůdcovství, které není jednoduše přenosné. Vůdce v totalitarismu není nahraditelný jiným člověkem, protože jeho autorita není právní ani institucionální, ale charismatická a absolutní. Tento problém nástupnictví je podle Arendtové jedním z hlavních důvodů strukturální nestability totalitních režimů. Jakmile vůdce zemře, systém se ocitá v krizi legitimacy, protože jeho samotná logika popírá možnost delegování moci.⁹⁴

Totalitarismus tedy není postaven na stabilních institucích, ale na neustálém pohybu a reorganizaci moci. Právě tento aspekt činí z totalitních režimů systémy, které sice působí nezničitelně, ale zároveň v sobě nesou destruktivní prvek vlastní nestability. Vůdce je v totalitarismu jedinou skutečnou pojistkou trvání režimu – a jakmile zmizí, začíná mocenský chaos, protože žádná jiná struktura nemá jeho legitimitu ani schopnost absolutní kontroly.⁹⁵

Podle Arendtové tedy není náhoda, že po Stalinově smrti došlo k sérii mocenských zápasů a nejistoty. Ukázalo se tím, že totalitarismus není udržitelný bez živého centra, které by ztělesňovalo jeho ideologii a moc. Smrt diktátora sice oslabuje systém, ale zároveň nevede automaticky k jeho zániku, pokud přetrvávají represivní a ideologické struktury, které jej drží pohromadě.⁹⁶ Po Stalinově smrti sice došlo k určitému uvolnění a oslabení teroru, ale totalitní režim se tím nestal méně nebezpečným. Naopak – jeho trvání bylo zajištěno právě tím, že se přizpůsobil novým podmínkám a přestal být závislý na jednom charismatickém vůdci. Totalitarismus tak ukázal svou schopnost přežít i bez Stalina, protože jeho moc nebyla

⁹³ Hannah ARENDT, *The Hungarian Revolution and Totalitarian Imperialism*, in: Jerome KOHN(ed.): *Thinking Without a Banister: Essays in Understanding 1953–1975*. New York: Schocken Books 2018, s. 105–155, s. 150.

⁹⁴ Hannah ARENDT, *Původ totalitarismu I–III*, Praha 2013, s. 569

⁹⁵ Tamtéž, s. 570

⁹⁶ Tamtéž, s. 572

postavena pouze na osobní autoritě, ale na vytvořených strukturách ideologické a byrokratické kontroly, které pokračovaly ve své činnosti prakticky nezměněny.⁹⁷

Arendtová poukazuje na to, že totalitarismus ve východní Evropě usiloval o úplné odstranění politiky v jejím pravém slova smyslu. Zatímco západní Evropa si uchovala prostor, v němž mohlo docházet k pluralitní diskusi a svobodnému jednání, východní Evropa byla proměněna v soubor satelitních států, jejichž autonomie byla pouze iluzorní. Moskva zde vytvořila systém, v němž byly národní vlády pouhými nástroji sovětského centra, a možnost skutečného politického rozhodování byla nahrazena mechanismem řízení, který napodoboval sovětský model moci⁹⁸ Sovětský svaz vnímal jakýkoliv projev autonomie svých satelitních států jako přímou hrozbu. Satelitní systém byl podle ní kompromisem, který měl zachovat zdání národní suverenity, přičemž skutečná moc zůstávala v Moskvě. Každý pokus o nezávislou politiku byl vnímán jako oslabení sovětské nadvlády a podkopání celého modelu totalitního imperialismu⁹⁹

Ve své reflexi Maďarského povstání Arendtová ukazuje, že totalitarismus není pouhým výsledkem vlády jednoho diktátora, ale je hluboce zakořeněným systémem, který pokračuje i po jeho smrti. Povstání v Maďarsku roku 1956 pro ni představovalo důkaz, že ani po letech absolutní nadvlády nebyla schopnost lidí jednat svobodně zcela zničena. Maďaři ukázali, že i v prostředí, kde byla politika nahrazena pouhým vykonáváním moci a ideologické kontroly, existuje touha po svobodě a schopnost politického jednání. Tímto povstáním došlo k odhalení slabin celého systému, protože vyšlo najevo, že totalitarismus nedokáže zcela potlačit lidskou touhu po svobodě a spravedlnosti.

Zároveň však Arendtová zdůrazňuje, že smrt Stalina neznamenal konec sovětského totalitarismu. Režim pokračoval dál díky vytvořeným strukturám byrokratické a ideologické kontroly, které byly nezávislé na samotném diktátorovi. Otázka nástupnictví zůstala nevyřešená a ukázala, že totalitarismus jako systém je nestabilní, protože je založen na absolutní moci jednoho člověka, kterou však nelze snadno přenést na jiného. Sovětský svaz chápal jakýkoliv pokus o autonomii v satelitních státech jako přímou hrozbu své moci. Proto byla myšlenka národního komunismu vždy odsouzena k neúspěchu.

⁹⁷ Hannah ARENDT, *Totalitarian Imperialism: Reflections on the Hungarian Revolution*, in: *The Journal of Politics*, roč. 20, č. 1, Chicago 1958, s. 5–43, s. 43.

⁹⁸ Tamtéž s. 38.

⁹⁹ Tamtéž, s. 39.

V odborných debatách se často zdůrazňuje, že teorie totalitarismu nedokázaly zachytit, jak se komunistické režimy nakonec rozpadly. Miroslav Novák například upozorňuje, že většina západních politologů a sociologů v sedmdesátých a osmdesátých letech považovala tyto režimy za natolik pevné a stabilní, že jejich rychlý pád byl pro ně naprostým šokem. Jak sám píše, pád komunismu nebyl překvapivý jen svou rychlostí, ale hlavně tím, jak slepě lidé věřili v jeho neotřesitelnou stabilitu.¹⁰⁰

Celkově lze říci, že pro Arendtovou Maďarské povstání ukázalo, že totalitarismus sice dokáže ovládnout vnější projevy společnosti, ale nedokáže zničit samotnou lidskou podstatu, která je založena na svobodě, jednání a schopnosti vytvářet společný politický svět. Tato reflexe pro ni potvrzuje, že politika a svoboda jsou nezničitelné hodnoty, které přetrvávají i ty nejtemnější režimy.

Hannah Arendtová si i mnoho let po vydání *Původu totalitarismu* stále stála za svou teorií. Ani nové poznatky o Stalinovi a sovětském systému ji nepřiměly přehodnotit její základní myšlenky. Zdůrazňovala, že Stalinismus nebyl jen o iracionalitě a ničení bez cíle, ale právě tato neustálá destrukce byla podle ní samotnou podstatou totalitní vlády. Bez neustálého boření by totiž Stalinův režim ztratil svou dynamiku a postupně by se proměnil jen v obyčejnou diktaturu jedné strany.¹⁰¹ Viděla Stalinův režim jako obrovské „šílenství“, které ničilo vlastní společnost v míře, jež neměla obdoby. Industrializace, kolektivizace a likvidace rolníků (kulaků) podle ní přinesly katastrofu neuvěřitelných rozměrů. Podle jejích vlastních slov je hlavní věcí, na kterou bychom měli pamatovat ve spojení se jménem Stalin, je destruktivita jeho vlády od roku 1934.¹⁰²

¹⁰⁰ Novák pád komunistů 23 Miroslav NOVÁK, *Pád komunistických režimů sovětského bloku: selhali specialisté na sociální vědy?*, in: *Securitas Imperii*, č. 44, Praha 2024, s. 23.

¹⁰¹ Peter BAEHR, *Stalinism in retrospect: Hannah Arendt*, in: *History and Theory*, roč. 53, č. 3, Wesleyan University 2015, s. 353–366, s. 354.

¹⁰² Tamtéž, s. 359.

4. Adolf Eichmann a banalita zla

Adolf Eichmann byl funkcionář nacistického Německa a hrál zásadní roli při vystěhovávání a vyhlazování Židů. V roce 1941 byl tedy pověřen realizací konečného řešení ohledně Židů. Stal se organizátorem holokaustu, kde byl jednou z hlavních postav nacistického plánu na odstranění a vyhlazení židovského obyvatelstva. Byl jeden z hlavních, nepolapených válečných zločinců.

Adolf Eichmann patřil mezi klíčové odborníky na takzvanou „židovskou otázku“ v nacistickém Německu. Dosáhl hodnosti podplukovníka a byl považován za odborníka na židovské organizace, sionistické strany a jejich „tajnosti“.¹⁰³ Nejprve měl na starosti urychlení vystěhování Židů, které bylo chápáno jako vhodné řešení před jejich úplnou likvidací. Postupem času však převzal i praktickou organizaci hromadných deportací do ghatt a vyhlazovacích táborů. V roce 1942 zastával funkci zapisovatele na konferenci ve Wannsee, kde nacisté formálně rozhodli o konečném řešení židovské otázky. Vrcholem jeho kariéry byla činnost v Maďarsku v roce 1944, kde řídil deportace maďarských Židů do Osvětimi. Zároveň se stal známým tím, že ignoroval Himmlerův rozkaz zastavit vyhlazování a aktivně se podílel na snahách zničit důkazy o genocidě.¹⁰⁴

Když se v roce 1945 blížila k Maďarsku sovětská armáda, Eichmann uprchl, aby se vyhnul zajetí. Nakonec jej sice zadržela americká vojska, ale už začátkem roku 1946 se mu podařilo z tábora uprchnout. Několik dalších let se skrýval na různých místech v Německu, než v roce 1950 odjel do Itálie. Tam získal díky pomoci františkánského mnicha pas Červeného kříže vystavený na jméno Riccardo Klement a spolu s ním i vízum do Argentiny. V červenci téhož roku odplul do Buenos Aires, kde žil následující dekádu pod falešnou identitou. V Argentině se živil různými manuálními pracemi a časem tam za ním přicestovala i jeho rodina.¹⁰⁵

Dne 11. května 1960 Eichmanna unesli agenti izraelské tajné služby Mossad na předměstí Buenos Aires. Byl následně devět dní držen v utajeném domě, kde jej vyslýchali a připravovali na převoz. S Eichmannem zacházeli jemně a nechali mu podepsat z části předpřipravený a z části samotným zaadrženým přepsaný dokument, ve kterém prohlašuje, že

¹⁰³ Hannah AREND, *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva o banalitě zla*, Praha 2019, s. 90.

¹⁰⁴ Tuija PARVIKKO, *Arendt, Eichmann and the Politics of the Past*, Toronto 2021, s. 51.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 52.

dobrovolně souhlasí s transportem do Izraele a že je připravený na soud, který rozhodne spravedlivě. Dopis byl možná sepsán až v Jeruzalémě, protože chybí přesný datum u podpisu tohoto prohlášení. Pro samotný proces však nemělo velkou váhu, sloužilo pouze pro legitimitu akce Mosadu v Argentině, kdy Eichmanna při odletu zdrogovali, oblékli do uniformy posádky a donesli na palubu letadla mířícího do Izraele.¹⁰⁶ Dne 20. května byl převezen na palubu letadla společnosti El Al a odvezen do Izraele. Celá akce vyvolala vážnou diplomatickou krizi, protože Argentina požadovala oficiální vysvětlení, zda byl její občan unesen cizí tajnou službou na jejím území. Izrael¹⁰⁷ zpočátku odpovědnost popíral, později ale premiér Ben-Gurion zaslal argentinskému prezidentovi omluvný dopis. Nakonec i OSN uznala, že touto operací došlo k porušení argentinské suverenity.¹⁰⁸

Kniha *Eichmann v Jeruzalémě* je reportážní a filozofickou reflexí procesu s Adolfem Eichmannem, který Arendtová sledovala přímo v Jeruzalémě v roce 1961, kam byla poslána redakcí magazínu *The New Yorker*, aby o procesu napsala sérii reportáží, ze kterých pak vznikla výsledná monografie. V textu zachycuje nejen průběh samotného soudního řízení, ale především analyzuje Eichmannovu osobnost, jeho motivace a širší společenský a politický kontext nacistického režimu.

Hlavní teze knihy spočívá v tom, že Eichmann nebyl démonickým monstrem ani fanatickým antisemitou, ale spíše průměrným, byrokratickým člověkem, který plnil rozkazy bez samostatného morálního úsudku. Právě tento jeho „obyčejný“ charakter činil podle Arendtové jeho zlo tak nebezpečným, protože ukázal, že totalitní zlo nemusí vycházet z patologické nenávisti, ale z neschopnosti myslet a nést odpovědnost za své činy.

Arendtová v textu rovněž rozebírá samotný soudní proces, včetně jeho politických a symbolických rozměrů, kritizuje některé aspekty izraelské obžaloby a vyzdvihuje význam spravedlivého soudu oproti politickému divadlu. Závěr knihy směřuje k obecnější úvaze o povaze zla, moci, poslušnosti a odpovědnosti jednotlivce v moderních společnostech.

Na počátku své kariéry Eichmann skutečně netušil, jak radikální podoby později nacistická politika proti židům nabude. Zpočátku se podílel především na nucené emigraci, která se jevila jako „legální“ řešení židovské otázky. Křišťálová noc v roce 1938 však ukázala, že nacistická politika směřuje k daleko násilnějším metodám, a byla předehrou k pozdějšímu

¹⁰⁶ Hannah AREND, *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva o banalitě zla*, Praha 2019, s. 315.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 315.

¹⁰⁸ Tuija PARVIKKO, *Arendt, Eichmann and the Politics of the Past*, Toronto 2021, s. 52.

konečnému řešení. Eichmann však zrovna s těmito událostmi neměl nic společného.¹⁰⁹ Arendtová přitom zdůrazňuje, že nacistické hnutí se radikalizovalo postupně, měsíc po měsíci, až dospělo k masovému vyhlazování.¹¹⁰

Hannah Arendtová dala své knize název *Eichmann v Jeruzalémě, zpráva o banalitě zla*. Tento termín použila poprvé právě v souvislosti se svým pozorováním procesu s Eichmannem v Jeruzalémě. Chtěla tím vyjádřit překvapující fakt, že Eichmann nepůsobil dojmem fanatického nacistického vraha, ale spíše obyčejného, průměrného člověka. Arendtová nechtěla tento pojem chápat jako omluvu jeho činů, ale jako označení typu zla, které není démonické ani radikální, ale právě banální – nudné, úřednické a bez hlubší reflexe.¹¹¹ Tvrdila, že Eichmann se ve své roli necítil vinný, protože pouze vykonával příkazy, což však podle ní ukazuje na mnohem znepokojivější realitu: zlo nemusí být motivováno nenávisť a ideologií, ale prostým souhlasem s daným systémem a absencí myšlení o následcích vlastních činů. Tento závěr v jejím pojetí zásadně proměnil filozofické chápání zla ve 20. století a stal se východiskem pro její reflexi totalitarismu jako systému, který nepotřebuje démonické zločince, ale jen obyčejné lidi ochotné nepřemýšlet. Hannah Arendtová ale určitě Eichmanna a jemu podobné touto absencí přemýšlení neomlouvá. Naopak zde vysvětluje, že pojem *banalita zla* nemá naznačovat omluvu Eichmannova jednání ani zmírňovat jeho odpovědnost. Naopak jej používá proto, že skutečnost, že někdo tak „obyčejný“ páchal takové zločiny, je pro ni sama o sobě děsivá a nepochopitelná.¹¹²

Arendtová ukazuje, že Eichmann nepůsobil jako člověk, který by byl veden nějakým osobním záměrem konat zlo. Podle ní v jeho jednání chyběl jakýkoliv skutečný vnitřní motiv. Nebyl posedlý nenávisť a ideologickou fanatičností, ale spíše působil jako někdo, kdo bezmyšlenkovitě vykonává to, co od něj systém očekává. Arendtová zdůrazňuje, že u něj nebylo patrné opravdové přemýšlení. Jeho činy nebyly výsledkem osobních rozhodnutí, ale spíše automatickými reakcemi na okolní příkazy a požadavky. Stejně tak jeho způsob vyjadřování nenesl známky osobní zkušenosti nebo opravdového názoru – používal jen prázdné fráze a naučené obraty. Právě tímto se podle Arendtové lišil od běžných lidí: zatímco většina z nás je alespoň někdy nucena vnímat realitu a zaujmout k ní postoj, Eichmann žil v

¹⁰⁹ Hannah AREND, *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva o banalitě zla*, Praha 2019, s. 301.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 81.

¹¹¹ Tamtéž, s. 360.

¹¹² Tamtéž, s. 350.

jakémsi světě bez skutečné reflexe, kde ani netušil, že svět a jeho události vyžadují naši pozornost a myšlení.¹¹³

Arendtová podle Canovanové zdůrazňuje, že Eichmann nebyl ani slabomyslný, ani indoktrinovaný v tom smyslu, že by slepě věřil nacistické ideologii, a nebyl ani cynikem, který by si své činy plně uvědomoval a těšil se z nich. Jeho největším problémem byla úplná neschopnost rozeznat dobré od zlého. Nešlo o to, že by postrádal smysl pro morální povinnost – on sám chtěl být považován za člověka, který jedná správně. Jenže v prostředí, ve kterém se pohyboval, nikdo nepochyboval o tom, že vyhlazení Židů je správné. Všichni kolem něj chápali zabíjení jako určitou formu povinnosti – nepříjemné, podobně jako jiné nepopulární povinnosti, ale přesto nezpochybnitelné. A právě tato obyčejnost, kombinovaná s poslušností, ukazuje podle Canovanové i Arendtové nejděsivější stránku banality zla.¹¹⁴

Adolf Eichmann krátce před svou popravou pronesl slova, která podle Arendtové dokonale ukázala podstatu jeho osobnosti a zároveň potvrdila její tezi o banalitě zla. Eichmann začal tím, že prohlásil, že je „Gottgläubiger“, což byl obvyklý nacistický výraz pro člověka, který sice věří v Boha, ale nehlásí se ke křesťanství a nevěří v posmrtný život (takový člověk věřil pouze v jakousi „vyšší sílu a vyššího stvořitele“)¹¹⁵ Pak pokračoval větou, která zněla téměř jako rutinní formální projev, když řekl: „Za krátký čas, pánové, se všichni znovu setkáme. Takový je úděl všech lidí.“ Nakonec pronesl své poslední věty, ve kterých vyjádřil oddanost zemím, se kterými byl spojený. Řekl: „Ať žije Německo! Ať žije Argentina! Ať žije Rakousko! Nikdy na ně nezapomenu.“ V jeho projevu chyběla jakákoliv známka opravdové lítosti nebo vnitřního zápasu, žádný náznak toho, že by vnímal svou vinu či tragédii svého jednání. Jeho poslední slova tak působila spíše jako naučené fráze, které odříkal téměř automaticky, bez hlubšího vnitřního vztahu k realitě okamžiku, kdy stál tváří v tvář smrti za miliony obětí, na jejichž vyhlazování se podílel.¹¹⁶ Přímá citace Arendtové jeho poslední okamžiky shrnuje dokonale: „Jako by v těchto posledních minutách Eichmann sám shrnul výsledek dlouhé lekce, již se nám dostalo, lekce o lidské zlobě, o úděsné *banalitě zla*, před níž slova selhávají a na níž myšlení ztroskotává.“¹¹⁷

¹¹³ Hannah AREND, *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva o banalitě zla*, Praha 2019, s. 376.

¹¹⁴ Margaret CANOVAN, *Hannah Arendt, A Reinterpretation of Her Political Thought*, Cambridge 2002, s. 160.

¹¹⁵ Richard STEIGMANN-GALL, *The holy Reich, religious dimensions of Nazi ideology, 1919-1945*, Toronto 1999, s. 353.

¹¹⁶ Hannah AREND, *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva o banalitě zla*, Praha 2019, s. 326.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 327.

Závěr

Totalitarismus v pojetí Hannah Arendtové představuje fenomén, který nelze redukovat na prostou diktaturu nebo autoritářský režim. Je to systém, který usiluje o naprostou kontrolu nad lidskou existencí – od myšlení jednotlivce, přes společenské vztahy, až po samotnou realitu, kterou přetváří podle své vlastní ideologie. Arendtová ve své práci ukazuje, že totalitarismus vznikl jako výsledek mnoha historických, společenských a ideových faktorů, které se spojily v určitém okamžiku dějin. Spojuje antisemitismus, imperialismus, rasismus, rozpad tradičních struktur společnosti i vzestup masové společnosti do jednoho velkého obrazu, který vysvětluje, proč se nacismus a komunismus staly tak ničivými silami 20. století.

Zároveň Arendtová upozorňuje, že totalitarismus není fenoménem minulosti, který bychom mohli uzavřít do dějin, ale potenciální hrozbou, která se může znovu objevit, pokud společnost ztratí schopnost jednat svobodně a myslet samostatně. Právě proto se její reflexe totalitarismu po smrti Stalina i analýza procesu s Eichmannem stávají varováním – ukazují, že zlo nemusí být démonické ani radikální, ale může být právě banální, pramenící z absence myšlení a slepé poslušnosti.

Tato práce ukázala, že Arendtová nevnímala totalitarismus jako pouhý politický režim, ale jako nový typ vlády, který poprvé v dějinách usiloval o úplnou nadvládu nad člověkem. Ať už šlo o jeho strukturu moci, teror, propagandu či ideologii, vždy bylo cílem zničit lidskou pluralitu a svobodu, aby zůstala jen masa ovládaná jedinou myšlenkou. Arendtová svým filozofickým vhledem pomohla nejen pochopit totalitarismus ve 20. století, ale i lépe porozumět tomu, co dělá člověka člověkem – jeho schopnost myslet, jednat a nést odpovědnost.

Právě tato odpovědnost za svět, ve kterém žijeme, je podle ní tím, co nás může před totalitarismem ochránit.

Seznam literatury

ARENDDT, Hannah. Eichmann v Jeruzalémě: zpráva o banalitě zla. Přeložil Martin PALOUŠ. Praha: OIKOYMENH, 2019. Knihovna politického myšlení.

ARENDDT, Hannah. *On Violence*. New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1970.

ARENDDT, Hannah. Původ totalitarismu I-III. 2. vyd. Přeložila Jana FRAŇKOVÁ. Praha: OIKOYMENH, 2013. Knihovna novověké tradice a současnosti.

ARENDDT, Hannah. The Hungarian Revolution and Totalitarian Imperialism. In: KOHN, Jerome (ed.): *Thinking Without a Banister: Essays in Understanding 1953–1975*. New York: Schocken Books 2018, s. 105–155.

BAEHR, Peter. Stalinism in retrospect: Hannah Arendt. In: *History and Theory*. 2015, roč. 54, č. 3, s. 356–366.

BARBER, Benjamin R. Conceptual Foundations of Totalitarianism. In: FRIEDRICH, C. J. – CURTIS, M. – BARBER, B. R.: *Totalitarianism in Perspective: Three Views*. New York: Praeger 1969, s. 3–52.

BUBEN, Radek, ŠTEFEK, Martin. Konceptuální labyrinty. Kolik pojetí totalitarismu znáš, tolikrát jsi revizionistou? In: *Soudobé dějiny / Czech Journal of Contemporary History* XXVIII / 2, s. 1–37.

CANOVAN, Margaret. *Hannah Arendt: A Reinterpretation of her Political Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

DAWIDOWICZ, Lucy S. *The War Against the Jews*. New York: Bantam, 1986.

GOLDHAGEN, Daniel Jonah. *Hitlerovi ochotní katani: obyčejní Němci a holokaust*. Praha: Rybka Publishers, 1997.

GUO, Sujian. The Totalitarian Model Revisited. *Communist and Post-Communist Studies*. 1988, roč. 31, č. 3, s. 271–285.

NEUMANN, Sigmund. *Die Deutschen Parteien*. Berlin: Verlag für Sozialwissenschaft, 1932.

NOVÁK, Miroslav. *K aplikaci pojmu totalitarismus na komunistické systémy: obecné problémy a česká specifika*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2013.

NOVÁK, Miroslav. Pád komunistických režimů sovětského bloku: selhali specialisté na sociální vědy? *Securitas Imperii*. 2024, roč. 44, s. 7–27.

PARVIKKO, Tuija. *Arendt, Eichmann and the Politics of the Past*. Toronto: University of Toronto Press, 2021

SARTORI, Giovanni. Totalitarianism, Model Mania and Learning from Error. In: *Journal of Theoretical Politics*, roč. 5, č. 1 (1993), s. 5–22.

STEIGMANN-GALL, Richard. *The Holy Reich: Religious Dimensions of Nazi Ideology, 1919–1945*. Toronto: Cambridge University Press, 1999.

VOEGELIN, Eric. The Origins of Totalitarianism. In: *Review of Politics*, roč. 15, č. 1 (1953), s. 68–76.

ZONOVA, Tatiana. 1956: Moscow–Budapest in the context of Cold and Hot Wars. *Rivista di Studi Politici Internazionali*. 2007, roč. 74, č. 2, s. 198–211.